

Ἡ ἀντι-ἐξουσιαστική λειτουργία τῆς ἐξουσίας στὴν κοσμολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΕΡΕΖΗ* - ΣΠΥΡΟΥ Π. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ**

I. Εἰσαγωγικά

Ἐξετάζοντας ὑπὸ αὐστηρὰ συστηματικούς ὄρους τὸ ζήτημα περὶ τῆς θεωρητικῆς νομιμότητος γιὰ τὴν διατύπωση τοῦ ὄρου «Χριστιανικὴ Ἀνθρωπολογία», θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ Πατέρες, κυρίως, τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἰδιαίτερα σπανίως ἔστρεψαν τὴν προσοχή τους στὸ νὰ συγκροτήσουν μὲ σχολαστικὸ τρόπο ἓνα πλήρες καὶ ἐσωτερικὰ αἰτιολογούμενο οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖο νὰ περιλαμβάνει συνεκτικὰ τὸ σύνολο τῶν λεπτομερειῶν πού θὰ ἀπαιτοῦντο γιὰ τὴν ἀναγωγή του σὲ ἐπιστημονικὸ κλάδο. Ἡ θεολογία τους ὅμως, ὡς περιγραφικὴ, ἐννοιολογικὰ καὶ ἔμπρακτα, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, τοῦ συνόλου τῶν ἀληθειῶν πού ἀφοροῦν στὴν Ἁγία Τριάδα, ἀναφέρεται στὸν ἄνθρωπο ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς κατ' εἰκόνα ἀντιστοιχίας του πρὸς τὰ ὑπερφυσικὰ ἀρχέτυπά του, δηλαδὴ ὑπὸ τὴν σχέση «αἰτίου-αἰτιατοῦ» μὲ προσωπικούς –καὶ ὄχι ἀπλῶς μὲ οὐδέτερους ὄντολογικά– ὄρους. Τὸ ὅτι λοιπὸν δὲν ἐξασφαλίζεται ἡ δέουσα συνεκτικὴ ἐπιστημονικότητα, δὲν σημαίνει ὅτι αἴρονται οἱ θεωρητικὲς –καθὼς καὶ οἱ προθεωρητικὲς μὲ ἐφαλτήριο τὴν πίστη– πλαισιώσεις. Διὰ τῆς ἐν λόγω λοιπὸν ἀντιστοιχίας, δὲν ὀρίζεται ἐξαρχῆς μία μηχανιστικὴ διαδικασία αἰτιότητας, ἀλλὰ καταγράφεται ἡ ἐκ Θεοῦ προσφορὰ τῶν δυνατοτήτων ἐκείνων μέσῳ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος θὰ ὀργανώσει τὸν ἀτομικὸ βίον του μακρὰν τῶν συμβάσεων, τοῦ οὐδέτερου χωρὶς κυματοειδεῖς ἐκτυλίξεις φρονήματος, τῆς ἀνταγωνιστικῆς διάθεσης καὶ τοῦ χυδαίου ὕλισμοῦ καὶ θὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερία, τὸ κατεξοχὴν ὑπαρκτικὸ-προσωπικὸ, καὶ στὸ πλαίσιο ἀνανεούμενων ἐπικοινωνιακῶν ἀναφορῶν, κατόρθωμα. Διὰ τῆς ἐν λόγω πλοηγητικῆς ποιοτικῆς διαδρομῆς του,

---

* Ὁ Χρῆστος Τερέζης, Δρ.Φ. καὶ Δρ.Θ., εἶναι Καθηγητὴς καὶ Κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς Ἀνθρωπιστικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν.

** Ὁ Σπύρος Π. Παναγόπουλος εἶναι ἐρευνητὴς στὸν Τομέα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν.

ὁ ἄνθρωπος ἐκτιμᾶται ὅτι θὰ διαμορφώσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ὀδηγηθεῖ στοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», ὡς συνειδητὴ παρατεταμένα ἀνάδειξη τῶν πνευματικῶν στοιχείων τῆς ὑπαρξίης του, δηλαδή στὴν ἐκ μέρους τοῦ βαθμιαίως ἐκτυλισσόμενη ἐξειδικευμένη οἰκειοποίηση καὶ συγκεκριμένη πραγμάτωση ὅλων τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν δωρεῶν τὶς ὁποῖες ἔχει λάβει ἀπὸ τὶς θεῖες ἐνέργειες γιὰ ἐφηρμοσμένη, στοῦ χωροχρονικοῦ συνεχές, ἀξιοποίηση.

Οὐσιαστικά πάντως, μὲ τὴν διαδοχὴ –τὴν συγκροτούμενη διὰ ἄπειρων ποσοτικά λεπτομερειῶν– ἀπὸ τὸ «κατ' εἰκόνα» στοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», ἔχουμε ἐνώπιόν μας τὴν ἀποφασιστικὴ ὑπέρβαση τῶν ἐγκόσμιων ἀνθρώπινων μέτρων, γιὰ μία διάνοιξη τῶν ὑπαρξιακῶν ὀριζόντων, γιὰ μία συνολικὴ κάθαρση καὶ ἀνακαίνιση τοῦ «ἐγώ» καὶ γιὰ μία πορεία πρὸς τὴν θέωση, πρὸς τὸ ὄντολογικὸ δηλαδή πλήρωμα τῆς κάθε ἀτομικῆς παρουσίας. Ἡ πορεία εἶναι σαφῶς βελτιωτικὴ, διερχόμενη ἀπὸ ἀνιόντες ἀναβαθμούς, οἱ ὁποῖοι θὰ κορυφωθοῦν στὴν συνάντηση μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μὲ τὸν ὑπερβατικὸ λόγο τῆς ἐνσάρκωσής Του. Θὰ σημειώναμε, ἐπομένως, ὅτι, ὅσο διευρύνονται θεωρητικά –καὶ ὄχι βεβαίως ὑπὸ ἀσπρηροῦς φυσικοεπιστημονικοῦ ὄρους, λόγω τοῦ ὑπερβατικοῦ περιεχομένου τους– οἱ κλάδοι τῆς Τριαδολογίας καὶ τῆς Χριστολογίας, τόσο ἐνισχύεται ἀντιστοίχως καὶ ὁ κλάδος τῆς Ἀνθρωπολογίας. Ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀνέλαβε τὸ ἐγχείρημα νὰ θεματικοποιήσει καὶ νὰ ἐντάξει σὲ ἓνα ἐνιαῖο καὶ ὀλοτελές σύστημα τὰ ἀνωτέρω ζητήματα, καὶ μάλιστα διὰ ἐξαντλητικῶν ἐξειδικεύσεων, τόσο διανοητικῆς ὅσο καὶ βιοοργανικῆς τάξης, εἶναι ὁ Γρηγόριος Νύσσης, μὲ τὴν πραγματεία τοῦ *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*. Οἱ ὑπόλοιποι Πατέρες περιέγραψαν ἐπιμέρους ἀνθρωπολογικὰ ζητήματα, πολλάκις γιὰ ἐπίκαιρες δογματικὲς ἢ ἠθικῶν-κανονιστικῶν προτροπῶν καὶ σωτηριολογικῶν ἐπισημάνσεων ἀνάγκης ἢ προσέτι καὶ γιὰ ἐξειδικευμένες ἐρευνητικὲς στοχεύσεις. Οἱ πλείονες μάλιστα ἐξ αὐτῶν δὲν ἀφίσταντο τοῦ συστηματικοῦ ἄξονα, τουλάχιστον ὡς πρὸς γενικὲς ἢ ἐπιμέρους θεωρητικὲς προκειμένες. Δὲν θὰ πρέπει νὰ διαλάθει ὁμως τῆς προσοχῆς ἢ πραγματεία τοῦ Νεμεσίου Ἐδέσσης *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, ὁ ὁποῖος ἦταν σύγχρονος τοῦ Γρηγορίου, ὅποτε θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔχουν διαμορφωθεῖ προβληματισμοὶ περὶ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖοι διεκδικοῦν τὶς θεωρητικὲς –ἐννοιολογικὲς– διανοίξεις τους¹. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Μέγας βασιλεὺς στοῦ ὑπόμνημά του *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* φέρει ἐπὶ σκηνῆς κο-

1. Γενικῶς περὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας, βλ. Π. ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ, *Ἡ Ὁρθοδοξία* (σὲ

ροφαία ανθρωπολογικά ζητήματα, προσεγγίζοντας την ανθρώπινη ύπαρξη τό-
σο ως πνευματικότητα όσο και ως σωματικότητα.

Ἡ πραγματεία *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, παρότι ἀναφέρεται στὸ θεῖο δημιουργικὸ ἔργο τῆς βιβλικῆς ἑκτῆς ἡμέρας, χρονικὰ συνετάχθη πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλλη κοσμολογικὴ πραγματεία τοῦ Γρηγορίου *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, προφανῶς γιὰ λόγους πού ἔχουν σχέση με τὸν προγραμματικὸ ἐπιστημονικὸ σχεδιασμὸ τοῦ συντάκτη τους, ἢ ἑξαιτίας ἐπίκαιρων προκλήσεων. Κατὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα ἀρχίζει καὶ ἐγγράφεται σὲ πῶς συστηματικὸς προσανατολισμὸς ἢ χριστιανικὴ διδασκαλία, μετὰ τὴν διατύπωση τῶν ἐρωτημάτων νὰ εἶναι καταιγιστικὴ καὶ ὄχι ὑποχρεωτικὰ μετὰ συνεκτικὴ τάξη διαδοχῶν. Τὸ περιεχόμενό της προκύπτει καὶ βαθμιαία διευρύνεται ἀπὸ ποικίλες διαδρομές. Οἱ Καππαδόκες Πατέρες –ὅπως καὶ οἱ σύγχρονοί τους– καλοῦνται σὲ κάθε περίπτωση νὰ ἀπαντοῦν σὲ ὅποια ἐρωτηματοθεσία προκύπτει. Τὸ κύριο μέρος τοῦ κειμένου στὴν βασικὴ κατεύθυνσή του ἀποτελεῖ ἐρμηνεία τοῦ χωρίου τοῦ βιβλίου τῆς Γένεσης 1,26 «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον...» καὶ κυρίως ἐρευνᾷ τὰ ἀκόλουθα ζητήματα: α) τὴν θέση τοῦ ἀνθρώπου στὸ φυσικὸ σύμπαν, β) τὴν ἔδρα τῆς ψυχῆς, τῶν ὀνείρων καὶ τοῦ ὕπνου, γ) τὴν προέλευση τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μετάδοση τῶν ἐνεργημάτων της, δ) τὰ πάθη, τὸ κακὸ καί, κυρίως, τὴν Ἀνάσταση, ἐνῶ ε) τέλος στὸ λ' καὶ

μτφρ. Ἄγ. Μουρτζόπουλου), ἐκδ. “Βασ. Ρηγόπουλου”, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 61-162, ἀπ’ ὅπου ἀντλούμε τὴν ἀκόλουθη ἐπισημάνση: «Πλασμένος ὁ ἄνθρωπος κατ’ εἰκόνα τοῦ ἐνὸς καὶ τριαδικοῦ Θεοῦ, γίνεται ὁ ἴδιος ζωντανὴ θεολογία, κατ’ ἐξοχὴν θεολογικὸς τόπος» (σσ. 74-75). Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ ἐμφανίζεται ὡς ἡ κορυφαία κτιστὴ θεοφάνεια. Γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ὡστόσο ὁ οἰοσδήποτε μετὰ ἐνθουσιαστικῆς ἐκρήξεις πανθεϊστικὸς κίνδυνος, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ σύνολό τους τὰ ἀνωτέρω ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὴν μεταφυσικὴ τῆς ἐμμένειας, ἢ ὅποια ἀποτυπώνεται μέσῳ τῆς δημιουργικῆς-προνοιακῆς ἐκδήλωσης τῶν θεῶν ἐνεργειῶν καὶ ὄχι μέσῳ τῆς ἀπορροῆς τῆς θείας οὐσίας, ἢ ὅποια παραμένει ἐντελῶς καὶ στὸ διηνεκὲς ἀνεκδήλωτη καὶ ἀμέθεκτη. Χρῆζει, ἐπιπλέον, ἀναφορᾶς ὅτι καὶ ἡ μετοχή στὶς θεῖες ἐνεργεῖες δὲν εἶναι ἀπόλυτης τάξης, ζήτημα πού θὰ διευκρινισθεῖ μετὰ ἰδιαίτερες λεπτομέρειες, ὅταν ἀναδειχθεῖ ἡ διδασκαλία περὶ τῶν λόγων τῶν ὄντων, κυρίως μετὰ τὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ. Ἡ ὅλη συζήτηση πάντως προϋποθέτει τὴν θεία τελειότητα, ἢ ὅποια καθορίζει ἀπολύτως τὶς ὅποιες καταστάσεις θὰ διαμορφωθοῦν. Διαβάσουμε σχετικῶς στὸν Ét. Gilson: “La perfection du Dieu chrétien est celle qui convient à l’être en tant qu’être et que l’être pose en se posant; il n’est pas parce qu’il est parfait, mais il est parfait parce qu’il est, et c’est justement cette différence fondamentale qui, presque imperceptible dans son origine, va éclairer dans ses conséquences, lorsqu’elle fera sortir de la perfection même de Dieu son absence totale de Dieu son absence totale de limites et son infinie” (*L’esprit de la philosophie médiévale*, ἐκδ. “J. Vrin”, Paris 1989, sel. 55). Βεβαίως χρῆζει ἐπισημάνσης ὅτι κάθε διάκριση ἀναφερόμενη γιὰ τὸ θεῖον δὲν εἰσάγει προϋποθέσεις καὶ προσδιορισμούς –καὶ πολλῶ μᾶλλον ἱεραρχήσεις–, καθότι αὐτοῖδρυτικά ὑπάρχει καὶ ἐκδηλώνεται ὡς ἀπόλυτη ἐνότητα.

έκτενέστερο κεφάλαιο διατυπώνεται λόγος για τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Πρόκειται για θέματα γενικότερου ἀνθρωπολογικοῦ προσανατολισμοῦ καθὼς καὶ ἐξειδικευμένων λεπτομερειῶν, καὶ ἔτσι ἡ ἐρμηνεία συνδέεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση καθὼς καὶ ἡ θεωρία μὲ τὴν πραγματικότητα ὡς πηγὴ φυσικοεμπειρικών ἐρεθισμῶν. Ἐπιπλέον, μὲ βάση τὸ γενικὸ περιεχόμενο τῶν κεφαλαίων, θὰ λέγαμε ὅτι ἀποκλείεται ὅ,τι θὰ ὀρίζετο ὡς ἀνθρωπολογικὸς ἰδεαλισμὸς, καθότι ἡ ἀνάδειξη τοῦ συγκεκριμένου εἶναι σαφής: περιλαμβάνεται στὴν διάρθρωσή τους τόσο ἡ ὀργανικὴ σωματικότητα ὅσο καὶ οἱ λειτουργίες της, ὁ ἄνθρωπος ὡς συναμφότερη ὄντοτητα, ὡς δρωσὰ σὲ συγκεκριμένα χωροχρονικὰ συγκείμενα καί, ἄρα, ὡς ὑπαγόμενη σὲ σχετικισμοῦς. Ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ προσωπικοῦ νομιναλισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐγγραφεῖ σὲ ἓνα θεολογικὸ σύστημα μὲ σωτηριολογικὲς καὶ τελολογικὲς διαδρομές. Ἄρκει βεβαίως νὰ μὴν ὀδηγεῖται σὲ αὐτονομήσεις. Τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν, περιλαμβάνονται στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς ἐν λόγῳ πραγματείας, στὸ ὁποῖο μὲ εὐσύννοπο τρόπο τονίζεται –ἀλλὰ καὶ ἐπιχειρεῖται νὰ ἀποδειχθεῖ– ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς λοιπῆς δημιουργίας, ἱεραρχικὴ προτεραιότητα πού ὑποστηρίζεται ὅτι ἐδόθη διὰ τῆς «βουλῆς τοῦ Θεοῦ». Σημειωτέον, ἐπίσης, ὅτι στὴν ἐκτύλιξή του γίνεται ἀναφορὰ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Νύσσης σὲ ὀρισμένες περὶ τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος ἀπόψεις του, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν τὴν Ἀνθρωπολογία ὡς ὀργανικὸ τμήμα ἢ ὡς συνέχεια καὶ ποιοτικὴ ὀλοκλήρωση ἢ κεφαλαιοποίηση –ὑπὸ τὴν ἔννοιά της, ὡς πρὸς τὴν κατοχὴ ἰδιωμάτων, πληρότητας– τῆς Κοσμολογίας-Κτισιολογίας. Ἡ ἐρευνητικὴ στόχευσή μας θὰ εἶναι νὰ προβοῦμε, πέραν τῆς συστηματικῆς ἀνάλυσης, καὶ σὲ ὀρισμένες ἐρμηνευτικὲς προεκτάσεις, οἱ ὁποῖες θὰ φωτίζουν, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, τὸ συλλογιστικὸ βάθος τοῦ χριστιανοῦ στοχαστῆ καὶ θὰ καταγράφουν συγκεκριμένες, ἔστω ἐμμέσως, κανονιστικὲς προτάσεις του, τόσο στὸ πεδίο τὸ ἐρευνητικὸ ὅσο καὶ στὸ ἠθικὸ ἐπιτελεστικὸ-ἀναφορικὰ μὲ ὅ,τι θὰ ὀρίζαμε ὡς πρακτικὸ Λόγο, ὁ ὁποῖος στὸ χριστιανικὸ πλαίσιο συνυφαίνεται στενὰ μὲ τὸν θεωρητικὸ, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ὀλιστικοῦ παραδείγματος μὲ ὀριγραμμισμένες ἐξειδικεύσεις καὶ ἀνοίγματα σὲ μελλοντικὲς ἀναγνώσεις προσαρμοζόμενες στὰ ὅποια ἐπικείμενα γιὰ ποικίλες αἰτίες προκύπτουν.

A] Οἱ ὄντολογικὲς προκείμενες τῆς φυσικῆς Ἀποκάλυψης

Στὸ ἐν λόγῳ λοιπὸν κεφάλαιο, ἐπιχειρεῖται νὰ καταδειχθεῖ ἀπὸ τὸν Γρηγόριο ἡ ποιοτικὴ ἀνωτερότητα ἢ ἡ ἀξιολογικὴ προτεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ

σχέση με την υπόλοιπη δημιουργία, την στιγμή μάλιστα κατά την οποία είναι δεκτό ότι η δεύτερη χρονικά έχει προηγηθεί και έχει άναδειξει τους λειτουργισμούς του φαινομένου της ζωής. Το άναδυόμενο ζήτημα τίθεται κανονιστικώς προς εξέταση ήδη από την άρχη της πραγμάτευσης: «Άξιον δέ μηδὲ τοῦτο παριδεῖν ἀθεώρητον, ὅτι, τοῦ τηλικούτου κόσμου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν μερῶν στοιχειωδῶς πρὸς τὴν τοῦ παντός σύστασιν ὑποβληθέντων, αὐτοσχεδιάζεται πῶς ἢ κτίσις ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως ὁμοῦ τῷ προστάγματι ὑφισταμένη· τῆς δὲ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς βουλή προηγείται»². Διαπιστώνουμε, ἐπομένως, ὅτι ἐπιχειρεῖται, μέσω τῆς συγκριτικῆς ἀντιπαράθεσης ἢ ἀπλὰ συνεξέτασης τῶν τρόπων διὰ τῶν ὁποίων ἐκδηλώνεται ἡ θεία προβολή πρὸς τὸν κόσμο τῆς αἰσθητῆς ἐμπειρίας, νὰ ἀναλυθεῖ μὲ θεωρητικὴ προοπτικὴ ἢ βασικὴ προβληματικὴ τοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται γιὰ ἕναν συλλογισμό ὁ ὁποῖος διακινεῖ τὰ ζητήματα τῶν προκείμενων ὡς πρὸς τὸν ἐπιτελεσθησόμενο σκοπὸ μὲ ἐρευνητικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς κατασκευὲς ἢ ἀκόμη καί, μὲ βάση τὶς κειμενικὲς συνδηλώσεις, ἀνακατασκευὲς ἀναφορικὰ μὲ ἐνδεχόμενες ἐπιφανειακὲς ἐκτιμήσεις. Σύμφωνα μάλιστα μὲ τὰ ἐκφραστικὰ σχήματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται, τεκμαίρεται ὅτι τὸ ἐπισημολογικὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖο θὰ ἐπιλεγεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι στατικό. Ἀπὸ τὴν μία πλευρά, λοιπόν, προβάλλεται ἡ ὑπόλοιπη δημιουργία στὸ σύνολό της καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἄνθρωπος μόνος του, μὲ μία ἀποχωρῶσα, καὶ διαπιστώσιμη ἄμεσα, ἰδιαιτερότητα ἔναντί της. Τὸ κοινὸ βεβαίως ἔλλογο αἰτιακὸ ὑπό-

2. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 16. 4-9. Ἡ βουλή συνιστᾷ ἕνα πῶς προθετικὸ στοιχεῖο σὲ σχέση μὲ τὴν κατασκευὴ καὶ ἀντιπροσωπεύει μία οὕτως εἰπεῖν συνθετικὴ συγκεφαλαίωση ἐπιμέρους ἀντιλήψεων. Ὁ Π. Εὐδοκίμωφ τονίζει σχετικῶς μὲ σαφῆ ἀφηγηματικὸ τρόπο: «Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἕνα ὄν κανονισμένο ἠθικά, ρυθμισμένο σύμφωνα πρὸς τὸ θεῖο μ' ἕνα διάταγμα· εἶναι ἀπὸ τὸ γένος, ἀπὸ τὴν φυλὴ τοῦ Θεοῦ» (*Ἡ Ὁρθοδοξία*, σελ. 106). Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ τηρηθοῦν τὰ γενικότερα χριστιανικὰ συμφραζόμενα περὶ ἀποκλεισμοῦ τοῦ πανθεϊσμοῦ, καθότι σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς ἀναφορὲς διατυπώνεται λόγος γιὰ μετοχὴ στὶς θεῖες δυνάμεις-χορηγίες, τὶς θεωρούμενες ὡς τροφοδοτούμενες ἀπὸ προθετικὲς προβολές. Ὑπὸ τὸ ἐν λόγω πρῶσιμα πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ καὶ ἡ ἀναφορὰ σὲ αὐτοσχεδιασμό, ὁ ὁποῖος, μὲ τὸ νὰ παραπέμπει σὲ ἕναν εὐγκατο προγραμματισμό, ἀποκλείει τὸ μηχανιστικὸ-αὐτοματικὸ παραγωγικὸ παράδειγμα. Ἀνάλογα, λοιπόν, μὲ τὴν ὑφή τῆς πηγῆς του ὁ ἄνθρωπος θὰ κινεῖται σὲ συγκεκριμένους κατευθύνσεις δραστηριότητας, ὀριζόμενες ἀπὸ τὴν ἔλλογότητα. Διαβάζουμε σχετικῶς στὸν É. Gilson: “Et comme la rationalité est le caractère par lequel l'homme se distingue spécifiquement des autres animaux, la seule causalité qui soit spécifiquement humaine est la causalité rationnelle, c'est-à-dire ce genre d'activité causale dont le principe directeur est la raison. Or toute causalité de ce genre se caractérise par la présence, dans l'esprit de celui qui agit ou qui fait, d'une certaine idée préconçue de l'acte qu' il accomplit ou du produit de son action” (*L'esprit de la philosophie médiévale*, σσ. 88-89).

στρωμα-διεργασία αὐτῶν τῶν δύο κτισμάτων εἶναι ὅτι ἐδημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια ὄντοτητα, τὸν τριαδικὸ Θεόν, ὄντολογικὴ πηγὴ ἢ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς ἐνιαίας καὶ ἐδραίας προβολῆς τῆς, θεμελιώνει τὴν ἀρχικὴ μεταξὺ τους ὄντολογικὴ ταυτότητα ἢ, πῶς ἀκριβῶς, προκεχωρημένη ὁμοιότητα. Διαφέρουν ὁμως ὡς πρὸς τὸν τρόπο δημιουργίας τους, ἐξειδίκευση ἢ ὁποία ἀναδύεται στὸ προσκῆνιο μὲ κριτήρια ποιοτικά, ἀναφορικά μὲ τοὺς οὕτως εἰπεῖν μηχανισμοὺς πού προϋποτίθενται τῆς ἀναγωγῆς τους στὸ «εἶναι», ὡς ἀρχικῆς ὑπαρκτικῆς κατάστασης, καὶ τῆς παρουσίας τους στὸ γίνεσθαι καὶ οἱ ὅποιοι δραστηριοποιοῦνται κανονιστικὰ ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τους ὡς παραγομένων, προφανῶς στὸ συνεχές, ἢ ἕως ὅτου πραγματωθεῖ ὁ θεῖος σχεδιασμός. Ἐν συνόψει, πρόκειται γιὰ τὴν διάκριση μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς Ἀποκάλυψης, μὲ τὴν δευτέρη νὰ ἔχει ἀποφασιστικὸν ἀνθρωπολογικὸν προσανατολισμὸν καθότι ὁ θεῖος ἐκφραστὴς τῆς ἔγινε καὶ ἄνθρωπος³.

Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἀρχίζει ὁ προβληματισμὸς περὶ τῆς διαλεκτικῆς σχέσης ὁμοιότητας-ἀνομοιότητας: ἂν δηλαδὴ πραγματώνεται *a priori* στὸ ἐσωτερικὸ τῆς θείας δημιουργίας ἢ κατὰ τὶς ἐκδιπλώσεις τῆς. Ἡ ὅποια ἀπάντηση διατυπωθεῖ, θὰ κέκτηται ιδιαίτερων σημασιολογήσεων, οἱ ὁποῖες θὰ ἔχουν τὰ ἐφαλτήριά τους στὶς θεωρητικὲς ἀρχές πού υἱοθετοῦνται καὶ οἱ ὁποῖες ἔχουν σχέση μὲ τὸ πῶς ἐκλαμβάνεται ἡ ἐνότητα τοῦ θεοῦ, τόσο καθεαυτὴ ὅσο καὶ κατὰ τῆς προβολῆς τῆς. Ἀναδύεται ἐπὶ σκηνῆς μία ιδιότητα-σχέση ἑξαρχῆς (αὐτο-) ἰδρυμένη ἢ προκύπτουσα μέσα ἀπὸ συνθέσεις; Ἡ δευτέρη ἐκδοχὴ θὰ ὀδηγοῦσε σαφῶς σὲ ἕνα ἐξηρημένο καὶ ὄχι ἀπόλυτο Θεόν, τοῦ ὁποίου συνεπαγωγικῶς ἀνάλογες θὰ ἦσαν καὶ οἱ ἐνέργειες, ὑποκείμενες δηλαδὴ σὲ σχετικισμούς. Πρόκειται γιὰ θέση ἀπέχουσα παρασάγγας ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ παράδειγμα, ὅποτε ὡς εἰσάγουσα ἀντιφάσεις ἀποσύρεται πάραυ-

3. Γιὰ τὴν φυσικὴ καὶ τὴν ὑπερφυσικὴ Ἀποκάλυψη, παραπέμπουμε ἐνδεικτικὰ στὴν μελέτη τοῦ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία*, τόμ. Β', ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 45-80, ἀπ' ὅπου διαβάζουμε τὰ ἀκόλουθα: «Φυσικὴ καὶ ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη εἶναι ἕνα πράγμα, ἀφοῦ ὑπάρχει λειτουργικὴ ἐνότητα φυσικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν. Ἡ ἀποκάλυψη, ὡς σύνολο γεγονότων καὶ ἐμπειριῶν στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία, εἶναι ἢ διαρκῆς φανέρωση τοῦ Θεοῦ διαμέσου τῶν θεοφανειῶν· τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ φυσικὴ ὑποδομὴ τῶν κτιστῶν ὄντων, ἀπὸ τὴ στοιχειώδη καὶ ὑποτυπώδη μορφή ὡς τὶς πῶς ἐκλεπτυσμένες λειτουργίες τοῦ νοῦ, εἶναι ἡ δεκτικότητά πού παίρνει καὶ πετυχαίνει τὴ θεογνωσίαν» (σελ. 49). Θὰ συνοψίζαμε ὅτι πρόκειται γιὰ μία ἐνιαία μεταφυσικὴ ἐκδήλωση, ἢ ὁποία ἐπιφέρει καὶ τὶς ἀνάλογες γνωστικὲς ἀναγωγὲς τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες βεβαιώνουν καὶ δὲν μποροῦν νὰ περιθερωποιοῦν τὸν συνεπῆ ἐμπειρισμὸ.

τα⁴. Ἡ ὑπόλοιπη δημιουργία πάντως θεωρεῖται ὅτι εἶναι προῖον ἐντολῆς, ἡ ὁποία προφανῶς καὶ δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ οὐδεμίας ἀντίρρησης ὡς πρὸς τὴν ἀκεραιότητα-ισχὺ ἐφαρμογῆς τῆς, ἐκ τοῦ ὅτι ἀκριβῶς ὁ θεῖος σχεδιασμός συνιστᾶ ἐξ ὀρισμοῦ τὸ ἀπόλυτον ὡς πρὸς τὰ τεχθησόμενα. Τὸ μόνο πού θὰ ἐξετάζεται, θὰ παραπέμπει στὸ σὲ ποῖο χρονικὸ σημεῖο ἡ φύση θὰ ἀφομοιώσει τὶς ὀριζόμενες ἐκ Θεοῦ κανονιστικότητες. Ὁ τόνος τῆς περιγραφῆς εἶναι βεβαίως ἀφηγηματικὸς, ἀλλὰ ἀντανανκλᾷ τὴν ἀκαριαία παρέμβαση τοῦ θεοῦ θελήματος, τὴν δυνατότητά του νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτό του κατὰ τὸ ἀπολύτως προγραμματικὸ δοκοῦν καὶ νὰ πραγματοποιεῖ αἰσθητῶς τὶς προνοιακὲς ἔλλογες συλλήψεις του. Καὶ ἐδῶ θὰ σημειώναμε ὅτι μόνιμη ἔκπληξη συνιστᾶ τὸ πῶς ὁ ὑπερβαίων ἀπολύτως τὴν ὕλη ἐκφαίνεται δημιουργικῶς μὲ ὕλικά φαινόμενα-σώματα.

Ἡ δημιουργία, λοιπόν, σχεδιάζεται στὶς γενικὲς θεμελιώσεις τῆς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα ὡς ἓνας ἀρχιτεκτονικὸς προγραμματισμὸς καὶ ἀρχίζει νὰ ὑφίσταται ὡς συγκεκριμένο νεοπαγὲς ὄντολογικὸ δεδομένο ἀπὸ τὴν στιγμή πού δόθηκε τὸ θεῖκὸ πρόσταγμα, τὸ ὁποῖο κατὰ βάση ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἴδια τὴν αἰτία, ὡς ἀρχικὰ χωριστὴ ἀπὸ οἰαδήποτε μέθεξη, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς οἰονεὶ αὐτοεκκίνηση. Ἐξῶθεν προερχόμενες συναιτίες δὲν ὑφίστανται στὸ χριστιανικὸ κοσμοεἶδωλο, ὅποτε ὁ μονισμὸς-μονοθεῖσμὸς εἶναι ἀδιαπραγμάτευτος. Δὲν διαπιστώνουμε, ὡστόσο, νὰ ὑπάρχει μία συγκεκριμένη θεία νοητικὴ ἐνέργεια-προβολή, ἡ ὁποία θὰ στόχευε στὴν παραγωγή ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα θὰ παρουσίαζαν ὀρισμένες πρόδηλες ὁμοιότητες μὲ τὸν δημιουργό τους. Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενο θὰ προσέφερε ἐξαρχῆς στὸν πανθεῖσμὸ σαφεῖς χορηγίες, γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς παρουσίας του καὶ νὰ ἄρει, ἢ νὰ ἀμφισβητήσῃ ἔστω, τὴν δεδομένη ἐξ ὀρισμοῦ καὶ ρητῶς ὄντολογικὴ, διακλαδιζόμενη στὸ σύνολο τῶν καταστάσεων, διάκριση ἀνάμεσα στὸ Ἐκεῖθεν καὶ στὸ Ἐντεῦθεν. Ἡ ἐν λόγῳ ἑτερότητα ἀνάμεσα στὸ αἴτιο καὶ στὰ αἰτιατὰ βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖο θὰ καθιστᾷ ἀσήμαντη καὶ ἄνευ λόγου τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑπόλοιπου –πρὶν τοῦ ἀνθρώπου– δημιουργημένου κό-

4. Νὰ σημειώσουμε, ἐπίσης, ὅτι οἱ ὄντολογικὲς κατηγορίες λειτουργοῦν ὑπὸ διαφορετικὸ καθεστῶς στὸν μεταφυσικὸ κόσμῳ ἀπ' ὅ,τι στὸν φυσικὸ. Στὴν πρώτη παρουσία, χαρακτηρίζονται γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀκεραιότητά τους καὶ γιὰ τὴν διάκριση ἐν τῇ ἐνόητῃ τους. Στὴν δεύτερη, γιὰ τὸν τρόπο διὰ τοῦ ὁποίου σχηματοποιοῦν τὶς κτιστὲς ὑποστάσεις καὶ ὀρίζουν τὶς μεταξύ τους σχέσεις-διαφορές. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας εἶναι σαφὴς καὶ ἀναδεικνύει τὸ καθεστῶς τῶν ἀμφισημαντοτήτων.

σμου, διότι μία τέτοια έκδοχή θα είχε αρνητικές αξιολογικές προεκτάσεις όσον αφορά και στην ποιότητα των παραγωγικών παρεμβάσεων ή στην πρωτοβουλία του ίδιου του Δημιουργού. Το χαρακτηριζόμενο ως άνευ, ή περιορισμένης, σημασίας θα μπορούσε τότε να αποδοθεί κατηγορηματικά όχι μόνον σε ό,τι έχει ήδη εμφανισθεί αλλά και ως προς τις διαδικασίες που το προκάλεσαν. Θα διεμορφώνετο συνεπαγωγικώς ή άποψη ότι ο Δημιουργός είναι άτελής ή και όχι επιμελούμενος την ποιοτική δομικότητα –ως προς την αρχιτεκτονική ικανότητά του να παράγει μία νέα υπόσταση με ειδικό νόημα–, ή προσέτι θα εισήγοντο οι έννοιες της τυχαιότητας και του αυτοματισμού στην δημιουργία. Έξάλλου, το μηχανιστικό μοντέλο δεν διεκδικεί, υπό οιαδήποτε όπτική θέασης, αξιώσεις εφαρμογών στην χριστιανική κοσμολογία, στο πλαίσιο της οποίας αποκλείονται οι τυπικά επαναλαμβανόμενοι ντετερμινισμοί και επικυριαρχούν τα προθετικά-βουλησιαρχικά στοιχεία, ως έκφραστικά μίας άνωθεν προσωπικής παρέμβασης, ή όποια, με αφηγηματικές εκφράσεις, θέλγεται και έρωτικά εκκρίνεται να πραγματοποιήσει το καινόν⁵. Και βεβαίως το καινόν δεν έννοείται ως προ-

5. Για την χριστιανική αντίληψη περί δημιουργίας, βλ. ένδεικτικά VL. LOSSKY, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας* (σε μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 104-127, απ' όπου διαβάσουμε: «Η δημιουργία, ή όποια είναι μία έλευθέρα πράξις θελήσεως και ουχι έν έγκλείσμα φυσικόν, ως ή άκτινοβολία των θείων ενεργειών, είναι ίδιον ένός προσωπικού Θεού, της Τριάδος, ή όποια έχει μίαν κοινήν θέλησιν ανήκουσαν εις την φύσιν και ένεργουσαν συμφώνως προς την άπόφασιν της βουλής» (σελ. 106). Ο δημιουργικός –άλλά όχι άνελαστικός– μονισμός είναι διάχυτος και άδιαπραγμάτευτος. Να επισημάνουμε ότι στο πλαίσιο της Αγίας Τριάδος δεν τίθεται ουτε καν καθ' ύποψίαν έστω και ή στοιχειώδης ιεράρχηση ανάμεσα στίς θείες καταστάσεις, οι όποίες πάντως διατηρούν την ιδιαιτερότητά τους, στο πλαίσιο της έν τη ένότητι διάκρισής τους. Η θεία θέληση ανήκει βεβαίως στην θεία φύση αλλά όχι υπό όρους έτεροπροσδιορισμού και έξαρτήσεων. Επιπλέον, ή φύση θα έκδηλώσει την ένέργειά της μέσω της θέλησης. Παραπέμπουμε έντελώς ένδεικτικά στην πραγματεία του ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Άπολογία περί της Έξαήμερου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 65, σελ. 529.14-530.8, όπου συνεκφέρονται με άπόλυτη ίσοδυναμία και άμοιβαίότητα αυτοϊδρυτικώς οι όντολογικοί, οι γνωσιοθεωρητικοί και οι προθετικοί τρόποι ύπαρξης του θείου. Έπισημαίνοντας τα άνωτέρω ό Et. Gilson, συμπεραίνει τα ακόλουθα: “Il est vrai de dire que toute conception chrétienne de l'univers, quelle qu'elle soit, est théocentrique. Telle doctrine pourra souligner le trait avec plus d'insistance que telle autre, mais aucune ne pourrait l'effacer sans perdre du meme coup son caractère chrétien est sans devenir en outre metaphysiquement contradictoire par le fait même. Pour qui réduit en effet le bien à l'être, c'est à l'être, à travers le bien, que se réduit la finalité. En d'autres termes, le bien n'est autre chose que la désirabilité de l'être, de telle sorte que le souverain désirable, du fait même qu'il est le souverain bien, se confond par définition avec le souverain être. (*L'esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 104). Όπως και σε άλλα σημεία φαίνεται, δεν μπορούν να λειτουργήσουν άνεξάρτητα μεταξύ τους το ποιητικό και το τελικό αίτιο, υπό το πρίσμα καταστάσε-

στιθέμενο σε μία κατάσταση που διέπεται από έλλειψεις, αλλά ως προκūπτων από την θεία υπερπληρότητα. Ὁ Θεός προβάλλει τὸν ἄπειρο ἐνεργειακὸ πλοῦτο του, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀποτύπωση, μὲ αἰσθητοὺς ὄρους, τῆς τελειότητας καὶ τῆς ἀγαθότητάς του, ὑπὸ τὸ κοινὸ περιεχόμενό τους ὡς ἐνεργοῦ αἰτιότητας. Ἡ σύγκριση, στὸ κεφάλαιο αὐτό, εἶναι ποιοτικὴ ἐντασιακὰ καὶ ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ καταδείξει τὴν προκεχωρημένα ἕλλογη συγκρότηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τὴν μειονεκτικὴ θέση τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας. Χρῆζει ἐδῶ προσοχῆς ὅτι ἡ ὅποια συζήτηση περὶ τοῦ θείου σχεδίου ἀναληφθεῖ, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προβεῖ στὴν ἀποκωδικοποίηση τοῦ τί ὀρίζεται ὡς ἐπιτελεστέο γιὰ τὸ φυσικὸ σύμπαν. Διατυπώνεται συλλογισμὸς γιὰ βαθμοὺς τελειότητας, ἢ λειτουργικῆς προβολῆς ὡς πρὸς τὸ κορυφατικὰ βέλτιον ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνταπόκριση τῶν διαμορφωθεισῶν ὑποστάσεων στὸ ἀρχέτυπο. Δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ φέρει ὁ χριστιανὸς στοχαστῆς στὸ προσκῆνιο μὲ ἀπαξιωτικὸ τρόπο ἕνα παραγωγικὸ μοντέλο καὶ τὶς ὅποιες ἤδη συγκροτηθεῖσες πραγματώσεις του ὡς οἰονεῖ ὑπο-πραγματώσεις τοῦ κατ' ἀξίαν, παράμετρος πού θὰ ἐπέβαλε, ἀπὸ μία νέα διαδρομῆ, ὡς κυρίαρχες τὶς ἀπαισιόδοξες τάσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν παρουσία, τὴν λειτουργία καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος, ἢ τουλάχιστον ὀρισμένων ἀπὸ τὰ μέρη του. Σὲ ὄλο τὸ σύμπαν ἀναγνωρίζει τὴν, θεόθεν δοθεῖσα, ἐγγενῆ ἀξία. Οἰαδήποτε κατάσταση συγκροτεῖται, εἶναι θεοφάνεια καί, ἄρα, ὑπὸ τὸ ἐν λόγω πρῶμα πρέπει νὰ τροφοδοτηθεῖ ἢ ἐξειδικευμένη προσέγγισή της, τόσο ἡ ἀναλυτικὴ ὅσο καὶ ἡ ἀξιολογικὴ. Ὅθεν, ἐπὶ γνωσιοθεωρητικοῦ ἐπιπέδου, ὅποια κατηγορία συγκροτεῖται, ἐνέχει τὸ σύνολο τῶν προαναφερθέντων παραγόντων. Γιὰ παράδειγμα, στὸν ὄρο «ὔδωρ» θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθεαυτότητά του, καὶ ἡ θεία ἐνέργεια πού τὸ δημιούργησε καὶ οἱ θετικὲς συνέπειές του γιὰ τὸ φυσικὸ σύμπαν καὶ τὸν ἄνθρωπο.

Γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὁμως μία τέτοια ὄντολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο ἐπίπεδα δημιουργίας, χρειάζεται ἕνα μέτρο σύγκρισης, τὸ ὁποῖο μάλιστα μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ εἰδικῆς προοπτικῆς ὡς πρὸς τὴν στόχευση, καθότι τὸ τελολογικὸ παράδειγμα στὸν Χριστιανισμὸ εἶναι καθολικῆς τάξης. Καὶ ἡ πηγὴ του λοιπὸν δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ἄλλη περιοχὴ παρὰ μόνον στὴν ἴδια τὴν δημιουργία κατὰ τὴν γενικότητά της, ἢ ὅποια προέρχεται

ων πού εἶναι συναρπαστικὲς καὶ γοητεύουν, τόσο στὸν τρόπο παρουσίας τοῦ αἰτίου ὅσο καὶ στὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ αἰτιατοῦ, μὲ διάχυτο μονίμως τὸν συναρπαστικὸ προβληματισμὸ ἀναφορικὰ μὲ τὸ πῶς τὸ αἶντο ἀποκαλύπτεται μέσῳ τῶν ὑλικῶν φαινομένων.

από την ανώτατη και μοναδική Ἀρχή, την ὄντολογική ἀφετηρία τῶν ἰδρυτικῶν προϋποθέσεων καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐμμέσως λοιπὸν καὶ ἐδῶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναδύεται καὶ ζήτημα ἰδιαίτερης κατεύθυνσης τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ συντονισμένου ὑπὸ ἀκριβεῖς ὀριογραμμίσεις σχεδιασμοῦ, δηλαδή τὸ νὰ προκίψουν νέες καταστάσεις μὲ συγκεκριμένο τρόπο, προκειμένου νὰ ἀποτυπωθοῦν οἱ κεφαλαίωδεις –καὶ ἔσχατοι– λόγοι τῆς θείας βουλευτικῆς διάθεσης, ἢ ἀποχρῶσα συλλογιστικὴ οὕτως εἶπείν αἰτία τῆς προβολῆς τῆς. Τὸ ἐρώτημα, λοιπὸν, τὸ ὁποῖο θὰ ἀναφρεῖ στὴν ἀνὰ χειρὰς θεματικὴ συνάφεια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναφέρεται κυρίως στὸν δομικὸ σχεδιασμό, καθότι ὁ ἄνθρωπος, τόσο ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ διάρθρωσή του ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ εἰκόνα του, παρουσιάζει διαφορὰς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία. Ποιὲς συγκεκριμένους κατασκευαστικὰς ἀρχὰς λειτούργησαν στὴν καθεμία ἀπὸ τὶς δύο περιπτώσεις; Καὶ πέραν ἀπὸ τὴν ἐν λόγω ἐπιστημολογικὴ δέσμευση τὴν προκύπτουσα ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς προβολῆς πὺ κομίζει τὶς αἰσθητηριακὰς ἐμπειρίες, προκύπτει καὶ μία ἄλλη τῆς ἴδιας κατηγορίας: δὲν εἶναι νόμιμο ἐρευνητικὰ νὰ συγκρίνουμε δύο ὄντολογικὰ δεδομένα μόνον ἀφ' ἐαυτῶν, τὴν στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία δὲν ἔχουμε ἐξετάσει σὲ βάθος τὸ σκεπτικὸ τὸ ὁποῖο ἔχει διαμορφώσει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ παράδειγμά τους, στὶς κανονιστικὰς προβολὰς τοῦ ὁποίου χριστιανικὰ θεωρεῖται ὅτι ὑπακούουν οἱ κτιστὲς ὄντοτητες ὡς πρὸς τὴν σύσταση, τὴν δομὴ, τὴν λειτουργία τους καὶ τὴν ἐξέλιξή τους. Τὸ παράδειγμα εἶναι μονίμως ὀλιστικὸ προσδιορισμοῦ.

Ἀναγόμενοι, λοιπὸν, στὶς συνδηλώσεις τοῦ κειμένου περὶ τῆς ἐλλογότητος τῆς θείας παρέμβασης ἀναφορικὰ μὲ τὸ σύνολο τῶν προβολῶν τῆς, καταλήγουμε ἐκ νέου στὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει, οὔτε κἂν ὑπορρητῶς, πρόθεση μείωσης τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας, ἀλλὰ ὅτι ἔρχεται στὸ προσκήνιο ὁ συγκριτικὸς προσδιορισμὸς τῆς σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπιγενόμενο κῆσμα τοῦ Θεοῦ, τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ τὸ πνευματικὰ περαιτέρω τῆς ἀποτύπωσης ἐκείνου τοῦ ἀγαθοῦ στοιχείου πὺ διέπει ὅ,τι ἔχει ἤδη παραχθεῖ. Θὰ πρόκειται γιὰ ἓνα διευρυμένο ἀγαθό, τὸ ὁποῖο θὰ ἀναδεικνύει τὸ ποιοτικότερον καὶ θὰ εἶναι ἔτι συγγενέστερον μὲ τὸ θεῖον, χωρὶς ὅμως ἐπ' οὐδενὶ καὶ ἐδῶ νὰ διαμορφώνονται ὑποψίες γιὰ πανθεϊστικὰ σχήματα⁶. Οἱ ἄνθρωποι ὡς προϊόντα τῆς θείας παρέμβασης δὲν

6. Γιὰ τὶς ἀντιπανθεϊστικὰς θέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλ. ΝΙΚ. Ν. ΝΗΣΙΩΤΗ, *Προλεγόμενα εἰς τὴν Θεολογικὴν Γνωσιολογίαν*, ἐκδ. «Μήνυμα», Ἀθήνα 1986, σσ. 46-67, ἀπ' ὅπου διαβάζουμε: «Τὸ δημιούργημα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας. Δὲν εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς

είναι και ούτε πρόκειται να καταστούν επιμέρους θεοί και, ως εκ τούτου εν λόγω αποκλεισμού, ανάλογη πρέπει να είναι η συμπεριφορά τους καθώς και τα γνωσιοθεωρητικά και τα ηθικοπρακτικά κριτήρια με τα όποια θα προσεγγίζονται και θα αξιολογούνται. Πρόκειται για καταστάσεις που προφανώς θα προσδιορισθούν και από την αὐτογνωσία τους, ή όποια συνιστᾶ κεφαλαιώδη ὄρο τῆς διαλεκτικῆς μεταφυσικοῦ-ιστορικοῦ. Ἐξᾴλλου, τὸ ἀνθρώπινο «καθ' ὁμοίωσιν» ὡς ἔκφραση τῆς τελολογίας-ἐσχατολογίας δὲν ὀρίζεται ὡς πρὸς τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν εἰκόνα του, ἡ ὁποία, με βάση τὴν διαμορφωθείσα χριστιανικὴ διδασκαλία, ὀρίζεται ὡς ἡ προβολὴ τῶν θείων ἐνεργειῶν, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὰ προϊόντα τους. Ἐδῶ ἀναδεικνύεται ἡ θεία χάρις, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ αὐστηρὴ ἀνάγνωση τῆς ὑφῆς τῆς, ὥστε νὰ μὴν προκύψει μία ἀκραία φυσικοποίηση καὶ ιστορικοποίηση τοῦ θείου.

B] Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου

Γιὰ τὴν ἐμφάνιση λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου στὸ κοσμικὸ πλαίσιο, δὲν χρησιμοποιεῖται ἓνα γενικὸ σχέδιο –ὡς μία ἤδη «δοκιμασθεῖσα» κανονικότητα– παρα-

---

οῦσίας, δὲν εἶναι πολλῶ μᾶλλον ἀποκάλυψις αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τοῦ Δημιουργοῦ. Ἡ ταύτισις Θεοῦ καὶ Κόσμου εἰς τὸν ὑλιστικὸν πανθεισμόν δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ ψευδῆ ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος καὶ σύγχυσιν αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος δὲν εἶναι Θεὸς ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ» (σελ. 49). Πρόκειται γιὰ ἐπισημάνσεις πού εὐρίσκονται στὴν ἀντίπερα ὄχθη ἀπὸ τὸ ὄντολογικὸ-κοσμολογικὸ σύστημα τῶν Στωικῶν, ἐνῶ χρῆζει μόνιμης προσοχῆς ὅτι στὰ κτιστὰ προϊόντα δὲν συναντᾶμε τίς θείες ἐνέργειες κατὰ τὴν καθεαυτότητά τους ἀλλὰ κατὰ τίς προβολές τους ἢ τίς συνθετικὲς μεταξύ τους ἀρμογές, δηλαδὴ ἐνυποστάτως. Καὶ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διευκρινίζεταί ὅτι μόνον ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρῖσμα μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας καὶ οἱ ἀμφισημαντότητες μετὰ τίς ὁποῖες λειτουργεῖ, χωρὶς νὰ προκύπτει ἡ νὰ ὑποστηρίζεται δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχει ἀκριβῆς ὄντολογικὴ ἐμφέρεια ἀνάμεσα στοὺς δύο κόσμους. Διαβάζουμε σχετικῶς στὸν Et. Gilson: “Si l’univers chrétien est un effet de Dieu, et la notion de création l’implique, il doit nécessairement être un analogue de Dieu. Rien qu’un analogue, car si l’on compare l’être par soi à l’être causé dans son existence même, on obtient deux ordres d’êtres qui ne sont susceptibles ni d’addition, ni de soustraction: ils sont, rigoureusement parlant, incommensurables, et c’est aussi pourquoi ils sont composites. Dieu ne s’est rien ajouté par la création du monde, il ne se retirerait rien par son anéantissement, ces deux événements étant d’une importance capitale pour les êtres auxquels ils arrivent, mais nulle pour l’Être qu’ils ne concernent aucunement et tant qu’être” (*L’esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 97). Τὸ ὅτι ἡ ἐκδήλωση τῆς δημιουργικότητος δὲν προκαλεῖ προσθαφαίρεσεις στὸ θεῖον, συνιστᾶ μία ἀπὸ τίς ἐπιζυρώσεις γιὰ τὴν μὴ ὑπαγωγή του σὲ ἀναγκαιότητες.

γωγής, τὸ ὁποῖο θὰ ὀδηγεῖτο στὴν ἀνάδυση ἐνὸς ἀπλοῦ «εἶναι» ἢ σὲ ὑποτυπώδεις μορφές ὑπαρξῆς, ἀλλὰ προηγεῖται στοχασμός, καὶ μάλιστα συλλογικῆς συμμετοχῆς. Ὁ ρηματικός τύπος «προηγεῖται» εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικός, τουλάχιστον γιὰ προτάσεις ἀξιολογικές, καὶ μάλιστα τὴν στιγμή εἰς ἣν προβάλλει τὴν σχέση προτερόχρονου-ὑστερόχρονου στὴν περιοχὴ τῆς θείας ἀμεταβλητότητας, ἢ ὁποῖα σὲ οὐδεμία ἐξέλιξη, οὔτε καὶ ὡς πρὸς τὶς ἀποκαλύψεις τῆς, ὑπόκειται, ἐξ ὀρισμοῦ λόγῳ τοῦ ἀπόλυτου καὶ αἰώνιου αὐτοῖδρυτικά χαρακτηρηται. Ἐγγράφεται δηλαδή ἡ χρῆση τοῦ ἐν λόγῳ ρήματος κυρίως στὴν ἀναγκαιότητα τῶν ἀνθρώπινων νοητικῶν συλλήψεων, οἱ ὁποῖες δὲν μποροῦν παρὰ μὲ ἐξελικτικὸ τρόπο νὰ προσεγγίζουν τὰ διάφορα ζητήματα πού ἐκτυλίσσονται μέσα στὸν χρόνο, κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ὁποῖου εἶναι ἢ μὲ σταθερὲς κανονικότητες κίνηση, ἢ ὁποῖα ὀριοθετεῖ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀένανης, καὶ μὲ ἀνακατασκευές, μεταβατικότητας, ἕως ὅτου βεβαίως ὀδηγηθεῖ στοὺς πλῆρωμά του ὁ θεῖος σχεδιασμός. Ἔνας ἐρευνητὴς μάλιστα σαφῶς καὶ δὲν θὰ διατυπώσῃ λόγο γιὰ τὸ πότε τοῦ ἐν λόγῳ πληρώματος, καὶ γιὰ τὴν πρόσθετη συνθήκη ὅτι ἐδῶ γίνεται συζήτηση γιὰ ρητὴ τεολογία. Καὶ ἀνάλογες ἀναντιλέκτως πρέπει νὰ εἶναι ἐξελικτικά καὶ οἱ ἀνθρώπινες γνωστικὲς ἐπιδόσεις, οἱ ὁποῖες θὰ συγκροτοῦν ἓνα σύστημα ἐννοιῶν, τὸ ὁποῖο ἕως τὰ ἔσχατα θὰ εἶναι μὴ κεκορησμένο καὶ διηνεκῶς θὰ χαρακτηρίζεται –ὡς ἐκ τῶν καταστάσεων πού θὰ ἀνακαλύπτει καὶ ὡς ἐκ τῶν ὠριμότερων μεθόδων μὲ τὶς ὁποῖες θὰ τὶς προσεγγίζει– ἀπὸ μία οὕτως εἰπεῖν ὑποχρεωτικὴ νεωτερικότητα. Ἡ ἐπισήμανση πάντως αὐτὴ ἐπιβάλλεται νὰ ἔλθει στοὺς προσκῆνιο τῶν ἀναφορῶν, διότι τὸ ἐν λόγῳ ρῆμα δηλώνει τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς (προ-)ἀντιμετώπισης τοῦ ἐπιγενόμενου, ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα, χρονικὰ κτίσματα ἀπὸ τὸν Δημιουργό. Προηγεῖται ἐπομένως στοχασμός, ὄχι γενικὸς καὶ χωρὶς συγκεκριμένους μορφοποιητικούς σχεδιασμούς, ἀλλὰ ἐδραζόμενος σὲ ἐξειδικευμένα κριτήρια - ἀρχές - ἐφαλτήρια, προσιδιάζοντα ἀκριβῶς σὲ ὅ,τι ὀρίζει ἡ θεία τελειότητα γιὰ τὸν προγραμματισμὸ πού θὰ προκύψει ὡς τρόπον τινὰ πηγαίως ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐπιχειρεῖται νὰ δοθεῖ ἔμφαση σὲ μία ἰδιαίτερη κατάσταση, μὲ τὰ ἐκφραστικά μέσα πού εἶναι ἐφικτὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ὁποῖα θὰ καταγράψουν τὶς ἀνάλογες ὑφῆς θεωρητικὲς σχηματοποιήσεις του. Καὶ τὰ κριτήρια αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: α. Πῶς ἀκριβῶς προσιδιάζει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὄντολογικά, τὴν στιγμή κατὰ τὴν ὁποῖα εἶναι ρητὸ ὅτι κατασκευάζεται σύμφωνα μὲ τοὺς θεῖους προσχεδιασμούς: «καὶ προτυποῦται παρὰ τοῦ τεχνιτεύοντος διὰ τῆς τοῦ λόγου γραφῆς καὶ οἷον εἶναι προσήκει». Πρόκειται γιὰ ἐρώτημα κατὰ βάση περὶ δομῆς, προεκτεινόμενο στὸν λειτουργικὸ τρόπο παρουσίας τοῦ

οργανισμού πού η ίδια ως συνεκτική κατασκευη ἐλλόγως θά ἀποτυπώνει, ἀλλὰ καί ἐν ταυτῶ θά ἐξαρθᾶται ἀπό τίς, διαδοχικές, ἀρθρώσεις του. Δομή καί μέρη ἀφομοιώνονται ἀμοιβαίως λειτουργικά, μέ τόν ὑποστατικό ὀλισμὸ νά εἶναι διάχυτος. Μὲ τὴν ἀναφορὰ σὲ τεχνική –ἢ ὁποία σὲ κάθε περίπτωση παραπέμπει στὸ νέον–, τίθεται καί ἐδῶ ἐκτὸς συζήτησης τὸ μηχανιστικὸ παράδειγμα, ἐνῶ μονίμως δὲν συζητεῖται τὸ τυχαῖον τῆς παραγωγῆς. β. Μὲ ποῖο πρότυπο φαίνεται ἢ πρέπει νά ὁμοιάζει: «καί πρὸς ποῖον ἀρχέτυπον τὴν ὁμοιότητα φέρειν». Πρόκειται γιὰ ἐρώτημα περὶ τῶν νοητῶν ἀρχετύπων, μέ σαφῆ ἀνάκληση ἐδῶ τῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνα περὶ τῶν Ἰδεῶν, μέ διάχυτη τὴν συνεκφορὰ ὑπερβατικοῦ-ἐμμενοῦς καί παραδείγματος-ἐκτύπου, εἰδικῆς ὑφῆς δηλαδὴ ἐνεργοῦ αἰτιότητας, μέ τὴν δευτέρη ἐκδοχὴ νά συντελεῖ ὥστε νά διαμορφωθεῖ βαθμιαία, καί ἐδῶ, μία ὀλιστική θεώρηση, ὅχι μόνον θεολογικῆς τάξης. Χρῆζει προσοχῆς ὅτι γίνεται ἀναφορὰ σὲ ὁμοιότητα καί ὄχι σὲ ταυτότητα, ὅποτε ἐκ νέου μεταξὺ τῶν δύο κόσμων δὲν ἀναπτύσσονται αὐστηρὲς παραλληλότητες, κατάσταση ἢ ὁποία θά προκαλοῦσε πλεῖστα διακυβεύματα στὸν ὄντολογικὸ σχεδιασμὸ τῶν ρητῶν ὄντολογικῶν διακρίσεων, μέ τὸν πανθεισμὸ νά «καιροφυλακτεῖ». γ. Γιὰ ποῖο σκοπὸ δημιουργεῖται: «καί ἐπὶ τίνι γενήσεται καί τί ἐνεργήσει γενόμενον». Καί ἐδῶ ἀναδύεται τὸ ἐρώτημα περὶ τελολογίας, μέ προφανῆ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καί μέ ἐξεταστὸν τὸ ἂν τὸ τελικὸ αἶτιο εἶναι ἀνώτερο ἀξιολογικὰ τοῦ ποιητικοῦ ἢ ἂν λειτουργοῦν μεταξὺ τους συμπληρωματικά, στὴν προοπτικὴ μίας γενικευμένης νοηματοδότησης τοῦ γίνεσθαι. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι διατυπώνεται λόγος καί γιὰ συγκεκριμένη δραστηριοποίηση τοῦ δημιουργήματος, ὅποτε τοῦ ἀναγνωρίζονται πρωτοβουλίες καί συνέργειες γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς τελολογίας, ἢ ὁποία προφανῶς καί θά ἐξηγήσει τοὺς ὄρους πού διεμόρφωσαν τὴν ἐκδήλωση τῆς ποιητικῶ τῶ τρόπῳ αἰτιότητας. Ὅπως καί σὲ ἄλλα σημεία, ἔτσι καί ἐδῶ ἡ στόχευση εἶναι νά ἀποκλεισθεῖ μία οὐδέτερη ὄντολογία, μέ ἀποφασιστικὸ ἐταῖρο τὴν ἔννοια τοῦ «Ἀγαθοῦ», ἢ ὁποία καταγράφει τὸ ἀπόλυτον, καί ποσοτικά καί ποιοτικά, τῶν προθετικότητων. Ἦδη πάντως εἶχε ἀρχίσει νά διαμορφώνεται καί στοὺς νεοπλατωνικοὺς κύκλους μία ἔντονη σύμπλευση μεταξὺ τῶν δύο αἰτίων, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ποιοτικὸ ἐμπεριείχε τὸ τελικὸ –ἀπὸ τὸ ὁποῖο καί ἐνοηματοδοτεῖτο– καί ὅτι τὸ τελικὸ οὐδὲν ἄλλο ἐπιτελοῦσε ἀπὸ τὸ νά ἐκτυλίσσει ἐξειδικευτικά τὸ ποιητικὸ στὸ συνεχές. Τὸν πέμπτο αἰῶνα μέ τὸ ὑπόμνημα τοῦ νεοπλατωνικοῦ σχολάρχου Πρόκλου στὸν πλατωνικὸ διάλογο *Τίμαιος* τὰ ἀνωτέρω θά προσλάβουν τὴν πλήρη ἐκφρασὴ τους, μέ διακλαδισμοὺς πού ἐντυπωσιάζουν, καί μάλιστα μέ τὸ θεῖο προσωπικὸ στοιχεῖο νά εὐρίσκεται στὴν «ἡμερήσια διάταξη». δ. Ποιὰ

άλλα δημιουργήματα θά ἐξουσιάζει: «καὶ τίνων ἡγεμονεύσει». Ἐρχεται ἐπὶ σκηνῆς τὸ ἐρώτημα περὶ ἐλέγχου καὶ κυβερνητικῆς, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὰ γενικότερα συμφραζόμενα τῆς πραγματείας δὲν μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ ἐπεκτατικὴ ἀπολυταρχία ἀλλὰ μὲ πρωτοβουλίες ἀξιοποιήσεων καὶ μὲ πρωτοτυπίες γιὰ νεοπαγεῖς λειτουργικὲς καὶ δημιουργικὲς καταστάσεις, γιὰ τὴν προοπτικὴ μίας «ἄλλης» εἰκόνας τῆς πραγματικότητας.

Σημειωτέον ἐκ νέου ὅτι καὶ τὰ ἀνωτέρω τέσσερα ἐρωτήματα δὲν εἰσάγουν μορφὲς ἐξέλιξης στὸν τρόπο σκέψης καὶ δράσης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καταγράφουν τὸ πῶς ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ἐντοπίζει ἢ κατανοεῖ τις διακρίσεις τῆς ἐνότητάς του ἀναφορικὰ μὲ τὴν δημιουργικὴ οἰκονομία του καθὼς καὶ μὲ τὸν σχεδιασμό της γιὰ τὰ φαινόμενα-ὄντα ποὺ θά προκύψουν. Γενικεύοντας πλέον θά σημειώναμε ὅτι ἡ ἐξέλιξη συνιστᾷ κοσμολογικὴ κατηγορία καὶ, κατ' ἐπέκταση, ἀποτυπώνει καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση, δηλαδὴ καθίσταται καὶ γνωσιολογικὴ. Δὲν θά εἴμεθα πάντως ἐκτὸς νομιμότητας, ἂν ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ θεῖον θέλημα φυσικοποιεῖται καὶ ἱστοριοποιεῖται, ὅποτε προσλαμβάνεται ἀπὸ τὴν χρονικὴ τάξη στὶς ποικίλες λειτουργίες της, ἢ ὁποῖα, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, κατὰ διαδοχικὲς βαθμίδες παρουσιάζει τις ἐξειδικεύσεις του, μὲ αἰσθητοποιημένο πλέον χωροταξικὰ τρόπο⁷.

7. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19.9-18. Σημειωτέον ὅτι τὸ ὅλο ζήτημα ὀλοκληρώνεται στὸ πλαίσιο μίας γενικευμένης Τριαδολογίας καὶ Χριστολογίας, διὰ τῆς ὁποίας προσλαμβάνει τὴν πλήρη διάστασή της ἡ θεῖα Ἀποκάλυψη. Βλ. σχετικῶς ΜΕΓΑ ΦΑΡΑΝΤΟΥ, *Χριστολογία*, Ἀθήνα 1972, ἀπ' ὅπου διαβάζουμε: «Τὰ θεῖα πρόσωπα εἶναι οἱ φορεῖς τῶν ἐνεργειῶν, δι' ὧν ταῦτα ἀποκαλύπτουν ἑαυτὰ καὶ τὸ θέλημά των. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζομεν, ποῖα καὶ πῶς εἶναι τὰ θεῖα πρόσωπα καὶ ποῖον εἶναι τὸ θέλημά των. Οὕτως, ὁ Θεὸς φανερώνεται εἰς τὸν κόσμον ὡς δύναμις, σοφία, ἀγάπη, θέλησις, δικαιοσύνη κ.λπ.» (σελ. 74). Πρόκειται γιὰ ιδιότητες ποὺ θά ἀρχίσουν νὰ λειτουργοῦν καὶ ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴ τῆς ἐμμένειας, ἢ ὁποῖα ὡς παρατεταμένα ἐκφραστικὴ τῆς θείας πρόνοιας σαφῶς καὶ δὲν εἶναι μονοδιάστατη ἀλλὰ πολυδιαπλασματικὴ. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν θεῖα πρόνοια, διαβάζουμε στὸν Ét. Gilson, μὲ ἀφορμὴ του τις θέσεις τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη: «Il faut que tous les êtres, quels qu'ils soient, se trouvent ondonnés par la providence de Dieu en vue de lui, car de meme qu'il est leur principe, il est leur fin. Ainsi, le thème chrétien de la gloire de Dieu achève de donner à la notion de providence son sens plein. Si Dieu dirige toutes choses vers lui comme vers leur fin, ce n'est pas qu'il attende d'elles le moindre accroissement de sa perfection, mais pour l'imprimer en elles et la leur communiquer dans la mesure où elles en sont capable» (*L'esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 171). Εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μίαν πρόνοια ποὺ ὀδηγεῖ σὲ παθητικὲς προσλήψεις ἐκ μέρους τῶν δημιουργημάτων, τὰ ὁποῖα μετέχουν στὴν πραγμάτωση τῆς τελειότητος ποὺ τοὺς προσιδιάζει.

Ὁ ἄνθρωπος, ἐπομένως, δημιουργεῖται βάσει τῶν ἀνωτέρω κριτηρίων, σὰ ὁποῖα διακρίνεται ἐπίσης καὶ μία κλιμακωτὴ ἱεράρχηση –χωρὶς πάντως νὰ ἐπιδείχονται ἀξιολογικὰ σχήματα στὴν ἐκτύλιξή της–, ἐκκινουσα ἀπὸ τὸ ὄντο-λογικὸ ζήτημα περὶ τοῦ «πῶς θὰ εἶναι ὡς ὄν» καὶ καταλήγοντας στὸ κυβερνητικὸ περὶ τοῦ «ποῖα δημιουργήματα θὰ ἐξουσιάζει», μὲ τὸν λειτουργισμό, ὡς ἰδιαίτερον τρόπον σκέψης καὶ ὡς παρέμβαση, νὰ εἶναι διάχυτος καὶ στὶς δύο περιπτώσεις. Σημειωτέον ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κριτήρια τοῦ ἀνωτέρω πίνακα συνιστοῦν τὸν ἐργαλειακὸ λόγο, γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν σὲ σαφῆ ἐρμηνευτικὰ περιγράμματα τὰ δύο πρῶτα, τὰ ὁποῖα κατὰ βάση περιβάλλουν τὸν σχεδιασμὸ ὡς θεία (προ-) καταστατικὴ παρουσία. Ἐπιπλέον, τὰ τελευταῖα μεταφέρουν τὸν προβληματισμὸ σὰ ἴδια τὰ δημιουργήματα καὶ ἀναδεικνύουν τὶς πρωτοβουλίες πὺ πρέπει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους νὰ ἀναλάβουν ἢ τὶς ἀναθέσεις διὰ τῶν ὁποίων καλοῦνται νὰ καταστήσουν μορφικῶς ἐξειδικευμένη τὴν νέα ὄντολογικὴ συνθήκη. Ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται πλέον ὡς ἡ νέα κορυφαία δυνατοτήτων κτιστὴ πραγματικότητα, ἡ ὁποία θὰ συνεχίσει καὶ θὰ ὀλοκληρώσει ὡς πρὸς τὴν ἐνυπόστατη ἢ ἐμμενὴ παρουσία της τὴν θεία προβολή⁸. Ἡ προοπτικὴ τῆς

8. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου ὡς δημιουργημένου ὄντος πὺ καλεῖται νὰ ἀναλάβει πρωτοβουλίες τέτοιες οἱ ὁποῖες θὰ τὸν προσοικειώνουν μὲ τὸν Θεόν, βλ. ἐνδεικτικὰ Γρ. ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικός*, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 68, σελ. 386. 11-15: «Οὕτως οὖν καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆ τῶν θείων ἀγαθῶν ἀπολαύσει γινόμενον ἔδει τι συγγενὲς ἐν τῇ φύσει πρὸς τὸ μετεχόμενον ἔχειν. Διὰ τοῦτο καὶ ζωὴ καὶ λόγος καὶ σοφία καὶ πᾶσι τοῖς θεοπρεπέσιν ἀγαθοῖς κατεκοσμήθη, ὡς ἂν δι' ἐκάστου τούτων πρὸς τὸ οἰκεῖον τὴν ἐπιθυμίαν ἔχοι». Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐν λόγῳ παραθέματος συνυφαίνεται στενὰ μὲ τὴν προηγηθεῖσα ἐπίσημανση τοῦ Μ. Φαράντου, καὶ ἀναδεικνύεται διὰ τῶν ἐξειδικεύσεων τῶν θείων ἐκείνων παροχῶν πὺ προσιδιάζον ἀποκλειστικὰ στὸν ἄνθρωπο. Τὸ ὅτι πάντως γίνεται ἀναφορὰ σὲ «θεοπρεπές», φέρει στὸ προσκήνιο τὴν αὐστηρὴ κανονιστικὴτητα, τὴν καὶ θεμελιούμενη ὄντολογικῶς, ἡ ὁποία ὀρίζει καὶ τὶς ὁποῖες προσαρμογὲς θὰ ἐπιτελεσθοῦν. Τὸ κριτήριον πορείας ἔχει ἐξαρχῆς ἀναδειχθεῖ καὶ σαφῶς παραπέμπει στὸ «κατ' εἰκόνα», τὸ ὁποῖο ἐπ' οὐδενὶ δὲν ὀδηγεῖ, καὶ ἀπὸ τὴν ἐδῶ διαδρομῇ, στὸν πανθεισμὸ. Δὲν εἶναι ἀμελητέο, ἐπίσης, ὅτι χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα «δεῖ», τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ στὸν εὐρύτερο τρόπο ἄρθρωσης καὶ ἀκολουθητέας ἐπιλογῆς τῆς κανονιστικότητος. Ἔχοντας ὡς ἐφαλτήριο ὁ Ét. Gilson, τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη καὶ τὸν Μποναβεντούρα σημειώνει: «Toute la vie intérieure de l'homme chrétien se ramène à la constitution progressive, à la retouche incessante et au perfectionnement inlassable de cette personnalité qui n'atteindra sa plénitude que dans la vie future. Car il est bien vrai de dire que la personne se trouve posée dans l'existence du seul fait qu'un intellect, principe de déterminations libres, est uni à une matière pour constituer une substance raisonnable». (*L'esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 209). Ὁ οὕτως εἰπεῖν μεταπροορισμὸς τοῦ μέλλοντός του συνιστᾷ κορυφαία ἀποτύπωση τῆς ἐλλογότητος τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου, τὸ ὁποῖο ἀναλαμβάνει νὰ συνεχίσει ὅ,τι τοῦ ἔχει χορηγηθεῖ.

συνέργειας είναι πλέον ρητή καί, συνεπαγωγικῶς, ἡ ἐξαρχῆς ἀνατίμηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδιαπραγμάτευτη στήν κλίμακα τῶν ὄντολογικῶν ἀξιῶν, ἀρκεῖ βεβαίως ὁ ἴδιος νά συνειδητοποιήσει τὸ βάθος τῆς χορηγηθείσας δυνατότητας καὶ τὸ ὅτι ἡ προοπτικὴ ἐπικύρωσής της ὀρίζεται ὡς πρὸς ὅ,τι θὰ ἐπιτελεσθεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιλογές του.

Γ] Ἀπὸ τὴν δημιουργία στὴν τελολογία

Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου –καὶ ὄχι μόνον κατασκευαστικά– εἶναι τέτοιας δομῆς, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος ἀνεδύθη στό «εἶναι», ἕνα εἰδικὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποῖου καλεῖται διὰ τῶν ἐνεργειῶν του νά πραγματώσει. Ἡ ἐν λόγῳ ὀργανικὴ διαδοχὴ, ὅτι δηλαδὴ ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν διεκπεραίωση μίας προσχεδιασμένης τελικότητας, καθιστᾷ ἀναγκαῖο τὸ ἐκ τῶν προτέρων ἐρευνητικὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ὄντολογικὴ ἰδιοσυστασία τῆς ὑπόστασής του. Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τοῦ ἐδῶ κεφαλαίου καθὼς καὶ τῶν ὑπολοίπων, ὀδηγοῦμεθα στὴν παρατήρηση ὅτι ὁ θεῖος στοχασμός-προσχεδιασμός δὲν σχετίζεται τόσο μὲ τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔλλογου αὐτοῦ κτίσματος, ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸ ποιὲς δυνατότητες, νοητικὲς καὶ γενικότερα πνευματικὲς, πρέπει νά τοῦ δοθοῦν, ὥστε νά ἐκπληρώσει –μὲ ἐπανειλημμένους προφανῶς ἀναστοχασμούς– τὸν σκοπὸ τῆς ὑπαρκτικῆς ἴδρυσής του. Ὁ δομικὸς παράγων ὡς πρὸς τὴν ἔλλογότητα θὰ ἀναδειχθεῖ σὲ κεφαλαιώδη παρουσία, διότι θὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιδράσεων-συμπεριφορῶν τοῦ φορέα του. Ἐπικυρώνεται καὶ ἐδῶ ὅτι τὸ ὅλο ζήτημα τίθεται κατεξοχὴν μὲ ποιοτικὸς ὅρους, οἱ ὁποῖοι καταγράφουν καὶ ἐξειδικευμένους τρόπους γιὰ ἀξιολογικὲς συγκρίσεις μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴ πού πρέπει νά ἐπιτελεσθεῖ. Καὶ μίᾳ τέτοια χορηγία ἐκτιμοῦμε ὅτι μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ πὼς εἶναι ἐφικτὴ, διότι, τὸ νά ἐκπληρωθεῖ ἕνας σκοπὸς κορυφαίας κανονιστικῆς τάξης, σημαίνει συγχρόνως καὶ διαμόρφωση τῆς προσιδιάζουσας ἀτμόσφαιρας, καλλιέργεια ὀρων συνειδητότητας καὶ παροχὴ ἔλλογων ἐργαλειακῶν μέσων, γιὰ τὴν συνεκτικὴ μετάβασή του ἀπὸ τὴν δυνατότητα στὴν πραγματικότητα. Καὶ ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὀρισθεῖ ὡς τὸ «καθ' ὁμοίωσιν», ἀνθρωπολογικὴ δηλαδὴ κατάσταση ἡ ὁποία ἀνάγεται στὴν σφαῖρα τοῦ πνεύματος ὡς ἀπηλλαγμένου ἀπὸ τὴν περιπτώσιολογία ἢ ὡς ὑπερβατικῆς ἐναντί της –καὶ ὄχι ὡς διαλεκτικὴ ἀντίθεσης πρὸς τὴν ὕλη–, ἡ συγκεκριμένη νοητικὴ κίνηση τοῦ Θεοῦ θὰ πρέπει νά

ἀφορᾶ στοὺς ποιῆς ὑπερβατικῆς τάξης δυνατότητες εἶναι ἀπαραίτητο νὰ παρασχεθοῦν στοὺς δημιουργοὺς του, ὥστε τὸ ἴδιο νὰ ἀναδείξει ἐνυποστάτως ἐκ τῶν οἰκείων του ὄρων τὸ παράδειγμα περὶ δημιουργίας, ὡς θεοφάνειας, πού τοῦ ἔχει παρασχεθεῖ. Προσοχὴ χρειάζεται στοὺς πῶς τὸ ὑπερβατικὸ θὰ ἀξιοποιηθεῖ ἐνδοκοσμικῶς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὴν ἐμμένεια νὰ χρήζει πολλαπλῶν διευκρινίσεων, καθότι δὲν εἶναι ἄνετα γνωσιολογικῶς «ἄλωτή». Σὲ οὐδεμίαν περίπτωση βεβαίως δὲν παραγνωρίζεται ὁ ρόλος τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν (σῶμα), μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται ἢ ἐκφράζεται ἢ συγκεκριμένη καὶ ἀπτή προβολὴ τῶν ἐσωτερικῶν κινήσεων τοῦ νοῦ ἢ γενικότερα τῶν πνευματικῶν δραστηριοτήτων. Δὲν ἀναδύεται δηλαδή ἡ περίπτωση ἑνὸς θρησκευτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀνεξάρτητου ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη ὑποστατικὴ ἰδιαιτερότητα ὑπὸ τοὺς ὄρους τῆς σύνολης κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κατασκευαστὴς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος.

Ἐξάλλου, εἶναι ἀναγκαῖο συνεχῶς νὰ ἐπισημαίνουμε, ὅτι κατὰ τὴν Χριστιανικὴ Ἀνθρωπολογία ὁ ἄνθρωπος συνιστᾷ μία συναμφοτέρα ἐνοειδῆ ὄντοτητα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀναγνωρίζονται προτεραιότητες, μὲ κριτήριο κυρίως τὸν βαθμὸ ἐλευθερίας τῶν ἐπιλογῶν, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν ἱστορία καὶ πολιτισμὸ. Ἐν ταυτῷ ἐπίσης τὸ ὅτι οἱ ἴδιες οἱ ἐπιλογές ἔχουν, ὡς ἄνωθεν δοθεῖσες, τίς προϋποθέσεις νὰ συνδεθοῦν διαλεκτικὰ καὶ μὲ ἕνα τελολογικὸ μοντέλο, εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ αὐτονόητο⁹. Διατυπώνεται, ἐπομένως, λόγος

9. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς συναμφοτέρα ὄντοτητα, βλ. ἐνδεικτικὰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικός*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 68, σελ. 417. 12-16: «Πᾶσα πρὸς ἑαυτὴν ἢ κατασκευὴ τοῦ σώματος ὁμοτίμως ἔχει, καὶ οὐδὲν ἐν ταύτῃ τῶν πρὸς τὴν σύστασιν τῆς ζωῆς συντελούντων ὡς ἄτιμόν τι ἢ πονηρὸν διαβάλλεται. Πρὸς ἕνα γὰρ σκοπὸν ἢ τῶν ὀργανικῶν μελῶν διασκευὴ πᾶσα συντέτακται». Τὸ παράδειγμα εἶναι σαφῶς ὀλιστικό, μὲ τὸ πλῆθος νὰ κεφαλοποιεῖται στὴν ἐνότητα, μὲ συνέπεια νὰ ἀποκλείονται οἱ αὐτονομῆσεις τῶν ἐπιμέρους στοιχείων του. Ὁ μονισμὸς ἀναδεικνύεται ἐδῶ ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν πηγὴ ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν διακλαδιζόμενη ἐνότητα τοῦ τελολογικοῦ παραδείγματος. Ὅθεν, ἀποτρέπονται, ὅπως σὲ μόνιμη κλίμακα ἐπισημαίνουμε, ὁ θεολογικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ θρησκευτικὸς ψυχολογισμὸς. Ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνοειδῶς πληθωριστικὴ ὀργανισμικότητα καί, ἄρα, μὲ ἀνάλογες δραστηριότητες ἐκδηλούμενος. Ἀξιοποιώντας ὁ Ét. Gilson τὴν σχετικὴ ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς χριστιανικῆς ἀνάγνωσης τῆς, σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «[...] l'homme n'est pas un animal comme les autres. Animal raisonnable, l'être humain semble posséder en soi plus que la forme de son corps; il y a dans l'âme humaine un principe d'opérations indépendant du corps dans son exercice et par conséquent supérieur à ce que serait une simple forme substantielle, c'est l'intellect» (*L'esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 183). Ἀκολουθώντας, στοὺς ἐπόμενους συλλογισμοὺς του, ὁ ἐν λόγῳ ἐρευνητὴς μία συνεπὴ χριστιανικὴ διαδρομὴ, κυρίως μὲ ἐφαπτήριο τοὺς θεολόγους-διανοητὲς τῆς Δύσης, ὀδηγεῖται στὴν ἐξῆς ἐπισήμανση: «L'homme n'est ni son corps, puisque le

ἐδῶ γιὰ μία ὄντοτητα πού ἔχει προκύψει μὲ ἐφαλτήριο ἀποχρῶσες αἰτίες πληρότητας ἀπὸ μία ἀπείρως ἀνώτερη τῆς καὶ ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ἰκανὴ νὰ τὶς ἀναγνώσει μὲ τὸν δέοντα τρόπο, ἀρκεῖ βεβαίως νὰ ἐνεργοποιηθεῖ ἀναλόγως. Ἄνετα, λοιπόν, μέσα ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν δεδομένων, ἔχουμε τὶς προϋποθέσεις νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι συναντᾶται ὁ Πλάτωνας μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ὑπὸ τὸ πρῶσιμα προφανῶς τῆς χριστιανικῆς μετάφρασής τους, καθότι προβάλλεται ὁ συναγελασμὸς, μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ὀριστικῆς σύνθεσής τους, τοῦ ἔλλογου ποιητικοῦ αἰτίου μὲ τὸ ἀποκαταστατικὸ καὶ ἀποτυπῶνον, ἔστω μὲ ὄρους δυνάμει, τὴν ὑποστατικὴ ὀλοκλήρωση τελικό. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχει ὀδηγηθεῖ στὴν πληρότητά του, θὰ ἔχει πραγματώσει τὸν σχεδιασμὸ ὁ ὁποῖος εἶχε θεθεῖ στὶς ἀπαρχές τῆς παρουσίας του. Ἡ διεύρυνση, λοιπόν, τοῦ μέλλοντος σημαίνει ὄλο καὶ περαιτέρω ἀνάκτηση τοῦ παρελθόντος. Ὅθεν, τὸ ὄλο ζήτημα κατὰ τὴν ἐννοιολογικὴ ἐπεξεργασία του εἶναι κυρίως σημασιολογικὸ (ἀφορμῆς δοθείσης ἀπὸ τὴν τελολογία), χωρὶς ὅμως νὰ ἀπεμπολεῖ καὶ τὶς ἀναλυτικὲς ἀξιώσεις (οἱ ὁποῖες θὰ ἐξειδικεύσουν ἐξηγητικὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπικαίρως ἐμφανιζομένων κατασκευαστικῶν παρεμβάσεων). Ἡ αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία δηλαδή, ἀφοῦ ὑποστῆ τὴν διαπιστωτικὴ ἀνθρώπινη ὑπέρβαση, θὰ ἐνταχθεῖ στὴν προοπτικὴ τῶν σημασιολογικῶν προεκτάσεων τῆς, μὲ τὸν ἄνθρωπο πάντως νὰ διαδραματίζει στὰ θεωρητικῶς τελούμενα κεφαλαιώδη ρόλο.

Ἐνα ἄλλο ἰδιαίτερος σημαντικὸ στοιχεῖο σὲ σχέση μὲ τὰ κριτήρια πού τίθεται γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, παραπέμπει ὄχι ἀπλῶς στὸ πῶς θὰ ἐμφανισθεῖ μὲ στοιχεῖα ὁμοιότητας πρὸς τὸ θεῖον (τὸ ὁποῖο, οὕτως ἢ ἄλλως, εἶναι ἀπρόσιτον), ἀλλὰ σύμφωνα μὲ ποιὸ αὐστηρὰ ἐξειδικευμένο συλλογιστικὸ –τὸ ὁποῖο δὲν ἀφίσταται τοῦ ὄντολογικοῦ– πρότυπο θὰ κατασκευασθεῖ, καθότι τὸ κείμενο διατυπώνει, ἀφηγηματικῶ τῶ τρόπῳ προφανῶς, λόγο γιὰ θεία διαβούλευση. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκδοχὲς ἕως ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ εἶναι δυσδιάκριτη ἀλλὰ ἀπολύτως ἀναγκαία, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸ διακύβευμα τοῦ πανθεισμοῦ. Ἄλλο εἶναι ὄντολογικὴ ὁμοιότητα –ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μηχανιστικὴ μέσω τυπικῶν ἐπαναλήψεων– καὶ ἄλλο ὁμοιότητα ὡς πρὸς ἕναν σχεδιασμὸ –ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει μία προθετικότητα καί, συνεπαγωγικῶς, τὴν ἐλευθερία τῶν ἐπιλογῶν. Τὸ ἐν λόγω λοιπὸν πρότυπο ἔχει σχέ-

corps ne subsiste que par l'âme, ni son âme, puisqu'elle demeurerait vide dans ce corps: il est l'unité d'une âme qui substantialise son corps et du corps en qui cette âme subsiste» (ὁ.ἀν., σελ. 193).

ση με την *ad extra* προβολή του θείου και όχι με την ουσιακή καθεαυτότητά του, ή όποια είναι πέραν πάσης συγκρίσεως-μετοχής και δεν προβαίνει σε άποροές της όντολογικής ύψης της. Έκ πρώτης προσέγγισης, πάντως, θα σημειώναμε ότι αναδύεται ένας προβληματισμός αναφορικά με το πώς το ύλικό θα έχει τις προϋποθέσεις να άποτυπώσει το άυλο. Στην έντελως άφετηριακή παρουσία της ή εν λόγω κατάσταση άνήκει στο θείο μυστήριο, χωρίς όμως και να μπορεί να ύπαχθει πλήρως κατά την διεύρυνση των έπιστημονικών αναλύσεων σε άθρως έξηγήσιμα σχήματα. Άκολουθως όμως, θα δοθεί έμφαση στον δομικόν-λειτουργιστικόν παράγοντα, ό όποιος προϋποθέτει έναν συστηματικό και έδω προγραμματισμό, με έμφαση στον διαρθρωτικό χαρακτήρα σύνδεσης των συστατικών εκείνων από τα όποια θα προκύψει το νέο προϊόν, το όποιο πάντως έμφανίζεται ως άκρικής ουσιακής έτερότητας προς την πηγή του. Η δομή είναι και παρατηρήσιμη και κατηγοριοποιήσιμη.

Ό παράγων αυτός παραλλήλως αναδεικνύει έξ όρισμού το έλλογον των προαναφερθέντων ειδικών αυτών πυρηνικών ύποσρωμάτων, τόσο καθεαυτών όσο και ως προς τον σκοπό για τον όποιο κινητοποιούνται, και έπικυρώνει με προβεβλημένο τρόπο την ειδική θέση και την τιμή που έδόθησαν έξαρχής ως δωρεές στον άνθρωπο. Πρώτον, διότι για κανένα άλλο δημιούργημα δεν ανεζητήθη ιδιαίτερων προδιαγραφών πρότυπο, το όποιο –σημειωτέον– σύμφωνα με το σύνολο της πλατωνικής παράδοσης, ή όποια έξικνεϊται χρονικά και έως την έποχή του Γρηγορίου Νύσης, στην γενική έκδοχή του ανάγεται έρμηνευτικά και κανονιστικά σε έναν έλλογο, συνεκτικό και όλοτελή σχεδιασμό, κύρια ιδιότητα του όποιου είναι ή άγαθότητα, ως πληρότητα ένότητας και χορηγιών. Πρόκειται μάλιστα για μία ιδιότητα ή όποια συνθέτει εν εαυτή, και ή ίδια, το ποιητικό με το τελικό αίτιο, κινητοποιούσα διαθέσεις για ενεργό μίμησή της, καθιστάμενη άκόμη και άπολύτως έφετή. Η θεωρία περι των παραδειγμάτων ή άρχετύπων –και ανεξάρτητα από τις εκφράσεις δια των όποιων διευπώνοντο– είχε άποτελέσει τον κομβικό άξονα κάθε μεταφυσικού συστήματος. Και δεύτερον, έπειδή το πρότυπο από το όποιο προσέλαβε το έφαλτήριο της ή δημιουργία του ανθρώπου, κυρίως ως προς τις συγκεκριμένες πνευματικές ιδιότητες από τις όποιες κοσμεϊται και δια των όποιων θα θέσει σε κίνηση ποιητικές δραστηριότητες, είναι ό ίδιος ό τριαδικός Θεός: «[...] έϊπε γάρ ό Θεός ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα ήμετέραν [...]». Όποτε, σε έναν μετριοπαθή βαθμό έρχεται στο προσκήνιο και ή άρχή της αναλογίας, με τις άμφισημαντότητες στις όποιες όδηγεί, προσωπικού κυρίως ή ύπαρξιακού και όχι αυστηρά όντολογικού χαρακτήρα, ό όποιος δεν διακόπτει στα έδω συμφραζόμενα να κι-

νεΐται υπό οϊαδήποτε όπτικὴ μὲ όρους ἀπόλυτης ἑτερότητας. Ἐνδεικτικὰ θὰ παρατηρούσαμε θὰ λέγαμε ότι ἡ τριαδικότητα φέρει στοὺς προσκῆνιο τὴν ἐπικοινωνιακότητα καὶ τὴν ἀλληλοπεριχώρηση, καταστάσεις πού δὲν μποροῦν νὰ συνδυασθοῦν μὲ μία ἀπλὴ ἐκδοχὴ τοῦ «εἶναι», τὸ όποιο κατὰ βάση ἔχει συγκροτηθεῖ καὶ λειτουργεῖ μὲ όρους οὐδετερότητας. Βέβαια οἱ καταστάσεις αὐτὲς στὴν Ἁγία Τριάδα ὑπάρχουν αὐτοϊδρυτικά καὶ δὲν όρίζουν ἓνα μεταγενέστερο ἐπικοινωνιακὸ συμβεβηκός. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο όμως θὰ συνιστοῦν στόχευση, ἀφοῦ ἀρχικὰ πάντως θὰ ἀναγωνισθοῦν στὴν καθεαυτοτήτά τους.

Προεκτείνοντες λοιπὸν θὰ σημειώναμε: Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ –καὶ ὄχι βεβαίως τῆς ταυτότητας μὲ τὴν ὑπόστασή Του–, μὲ τὴν ἐπισήμανση, σύμφωνα μὲ τὴν γενικότερη κατεύθυνση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ότι εἶναι οἰκεία του πλέον εὐθύνη καὶ ἐπιλογὴ τὸ ἂν θὰ ἀναδείξει τὴν πρόθεση νὰ τὴν ἀποδεχθεῖ ἢ νὰ τὴν ἀρνηθεῖ, νὰ τὴν πραγματώσει ἢ νὰ διαφοροποιηθεῖ ἔναντί της ἐντὸς τοῦ οἰκείου του χώρου ἐνδιαφερόντων καὶ ἐπιλογῶν. Ὅπως καὶ στὸν Θεό, ἔτσι καὶ κατ’ ἀναλογίαν στὸν ἄνθρωπο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ κριτήριο τῶν ἐπιλογῶν ὁ αὐτοματισμὸς στὸν τρόπο πρόσληψης καὶ ἐκδήλωσης τῶν ὄντολογικῶν-συμπεριφορικῶν ἀφομοιώσεων. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ ἠθικὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, τὰ όποια ἀποτελοῦν κεφαλαίωδη θέματα στὸν ἄξονα τῆς χριστιανικῆς προσωποκεντρικῆς θεώρησης, ἐνῶ ἐπίσης συγκροτοῦν κριτήρια γιὰ θετικούς ἢ γιὰ ἀρνητικούς ἀξιακούς καταλογισμούς, οἱ όποιοι πάντως δὲν όρίζουν ἐφάπαξ τὴν ἀρεταϊκὴ ποιότητά του¹⁰. Ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται ὑποχρεωτικά στοὺς γίγνεσθαι κατὰ τὸ σύνολο τῶν καταστάσεων πού τὸν διέπουν ἢ τις όποιες ὁ

10. Ἐντελῶς ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε στὴν μελέτη τῆς SUSAN WESSEL, “The Reception of Greek Science in Gregory of Nyssa’s *De hominis officio*”, *Vigiliae Christianae* 63(2009), 24-46, ὅπου γίνεται μία συστηματικὴ θεώρηση γιὰ τοὺς τρόπους συνδυασμοῦ τῶν διανοητικῶν, τῶν ψυχολογικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, οἱ όποιοι ἐπιχειροῦνται νὰ ἀρθρωθοῦν ἐπιχειρηματολογικά. Νὰ σημειώσουμε, ἐπιπλέον, ότι ἡ ἔννοια τῆς προαίρεσης κατέχει κεφαλαίωδη θέση στοὺς σύστημα τοῦ Γρηγορίου, ὅπως καὶ στοὺς σύνολο τῆς χριστιανικῆς παράδοσης. Γιὰ τις ἀφορμὲς πού διαμορφώνουν τὰ ἄνωτέρω, διαβάζουμε στὸν Ét. Gilson τὰ ἑξῆς: «Dieu ne nous a fait être qu’afin de nous faire participer à une vie de sagesse, qui consiste dans la contemplation de sa perfection et de la beauté de ses oeuvres. Puisque cette contemplation ne saurait être parfait ici-bas, la cause de la naissance de l’homme nous est garant de sa perpétuité, et sa perpétuité nous est à son tour un garant de sa résurrection, sans laquelle il ne saurait subsister» (*L’esprit de la philosophie médiévale*, σελ. 196). Εἶναι προφανὲς ότι ὑπαρκτικὴ ἐνότητα δὲν πραγματοποιεῖται χωρὶς σοφία, ἢ όποια συνδέεται μὲ τὴν ἔλλογη συνεκτικότητα.

ἴδιος διαμορφώνει, ὅποτε ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου θὰ τὸ ἀναγνώσει –σαφῶς ὡς ἓνα δυναμοκρατικὸ συνεχές, ἢ ἀκόμη καὶ ἀσυνεχές– θὰ συστήσει ἐφαλτήριο γιὰ τὴν διαδρομὴ του ἢ ὄχι πρὸς τὸ «εὖ εἶναι». Ἡ ρήτρα ὡστόσο ἢ ὁποία τίθεται εἶναι σαφής: οἱ ὄντολογικὲς προδιαγραφές τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου θέτουν πρὸς διαμόρφωση τὸν θεωρητικὸ κλάδο τῆς Ἀνθρωπολογίας καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς Ἡθικῆς ὡς ἐπιμέρους ἔκφραση τῆς, στὴν προοπτικὴ μίας οὕτως εἰπεῖν αὐτονομοθέτησης τοῦ ἴδιου, μὲ βάση τὰ ἐφόδια τὰ ὁποῖα ἄνωθεν προσλαμβάνει. Ἀνάμεσα στοὺς ἀνωτέρω δύο κλάδους ἀναπτύσσεται ἓνας λειτουργισμὸς κατὰ διαδοχὴν, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἠθικὰ ἐνεργήματα ἔρχονται νὰ ἀνακαλύψουν καὶ νὰ ἀναδείξουν μὲ δυναμοκρατικὲς καὶ θεωρητικὰ θεμελιούμενες ἀνακτήσεις καὶ μορφοποιημένες προβολές καὶ πραγματώσεις τὰ ἀνθρωπολογικὰ προκείμενα¹¹. Καὶ τὸ ἐπόμενο στάδιο θὰ εἶναι ἢ ἐν μέτρῳ ἀναγωγή στοὺς προ-ὄντολογικοὺς προγραμματισμούς. Θὰ μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ διατυπώσουμε λόγο γιὰ ἓναν ἐξελικτικὸ ὄλισμὸ, ἀκμαίων προτυπώσεων.

Δ] Ἡ ἕλλογη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν κτίση ὡς ἔκφραση τῆς θείας ἕλλογότητος

Ἀλλὰ, πέραν ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ὡς πρὸς τὸν διαβουλευτικὸ σχεδιασμὸ, ὑπάρχει καὶ ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο φανερώνει τὴν ἀνωτερότητα τοῦ

11. Βλ. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19. 28-29. Ὁ Π. Εὐδοκίμωφ παρατηρεῖ σχετικῶς: «Κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης ἡ δημιουργία κατ' εἰκόνα ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἀξίωμα τοῦ φίλου τοῦ Θεοῦ, πὺρ ζῆ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς θείας ζωῆς. Ὁ νοῦς του, ἡ σοφία του, ὁ λόγος, ἡ ἀγάπη του εἶναι «κατ' εἰκόνα» τῶν ἰδίων δυνάμεων στὸν Θεό. Ἀλλὰ ἡ εἰκὼν, ἐπαναλαμβάνοντας τὸ ἄρρητο τριαδικὸ μυστήριον προχωρεῖ ἀκόμη βαθύτερα, ὡς τὸ βαθύτερο ἐπίπεδο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι αἶνιγμα γιὰ τὸν ἑαυτό του» (*Ἡ Ὁρθοδοξία*, σελ. 106). Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ ἀποφασισμὸς δὲν ἀναφέρεται μόνον στὴν θεία ὑπαρξή, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνθρώπινη, ἢ ὁποία δὲν ὑπόκειται, καὶ αὐτὴ, ἄμεσα καὶ πλήρως στὴν αἰσθητηριακὴ ἀντιληπτικότητα καὶ στὶς νοηματικὲς-ἀφαιρετικὲς τεχνολογήσεις. Ἐφ' ὅσον ἡ πηγὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑπερφυσικῆς τάξεως, εἶναι ἐπόμενο καὶ ὁ ἴδιος νὰ μὴ εἶναι σὲ ἀπόλυτη κλίμακα κατανοήσιμος καὶ ἐννοιολογικὰ ἀποτυπώσιμος, ὅποτε καὶ ἐδῶ οἱ κατηγορηματικοὶ προσδιορισμοὶ δὲν εἶναι ἄνετα ἀποδοτέοι, μὲ συνέπεια τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημονικῶν ὄρων νὰ μὴ καθίσταται οὔτε ἐκφραστικὰ ἀκέραιο οὔτε κεκορημένο. Ἄρα, κινεῖται ὑπὸ συνθήκης δυναμοκρατικῆς ἀνοικτότητας. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας βεβαίως εἶναι, καὶ ἐδῶ, διάχυτη μὲ σαφεῖς τίς ἀμφισημαντότητες, ἀλλὰ χωρὶς νὰ αἰρονται ἐπ' οὐδενὶ οἱ ὄντολογικὲς ἑτερότητες. Γιὰ τίς ἀνθρωπολογικὲς θέσεις τοῦ Γρ. Νύσσης, – οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτυπώνουν τὸ διευρυμένο ἀναφορικὸ περιεχόμενο τῶν ἐννοιῶν, παραπέμπουμε ἐνδεικτικὰ στὴν μελέτη τοῦ ΒΑΣ. ΤΑΤΑΚΗ, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καπαδο-*

άνθρώπου. Τέθηκε εϋθύς έξαρχής από τόν Δημιουργό και εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιήθηκε, ὄχι γιὰ νὰ συμπληρώσει ὡς προσθήκη τὴν προηγηθεῖσα δημιουργία, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἐξουσιάσει, ὁπότε ἀναδεικνύονται νέοι προοπτικοὶ ὄροι λειτουργίας τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Δὲν ἔχει μία κατὰ ἀυστηρὴ ἀναλογία ἰσοδυναμιῶν ἀποστολῆ ἢ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου σὲ σχέση μετὰ τὰ ὑπόλοιπα ὄντα. Δὲν τίθεται δηλαδὴ ζήτημα περὶ ἀθροιστικῆς προσθήκης οὔτε περὶ τυπικῶν παραλληλοτήτων, ὄροι ποὺ ὀδηγοῦν νομοτελειακὰ στὸν μηχανικισμό. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖται, –θέση τὴν ὁποία ὁ χριστιανὸς στοχαστὴς ἐπεξεργάζεται στὸ προηγούμενο κεφάλαιο τῆς πραγματείας του ποὺ ἐπεξεργαζόμεθα–, ὡς βασιλεὺς καὶ κυρίαρχος τῶν δημιουργημάτων ποὺ εἶχαν ἀναχθεῖ στὸ εἶναι πρὶν ἀπὸ τὴν παρουσία του, ἀκριβῶς γιὰ νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ λάβει ἐκ τῶν οἰκείων του βεβαίως δραστηριοτήτων –καὶ πρωτοβουλιῶν– ἐπαξίως τὸν ἐν λόγῳ τίτλο¹². Ἡ ἐμφάνισή του λοιπὸν δὲν λειτουργεῖ ὑπὸ τὸν τύπο μίας ἀπλῆς βελτίωσης στὴν προηγηθεῖσα δημιουργία, ἀλλὰ ὑπηρετεῖ μία ἄλλου εἴδους τελικότητα ὀλιστικῆς, θὰ τὴν χαρακτηρίζαμε καὶ ἐδῶ, ὑψῆς. Εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποία σχετίζεται καὶ μετὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἰδίων τῶν ὑπολοίπων δημιουργημάτων ὡς ὄντοτήτων μετὰ συγκεκριμένη ἀξία, τὰ ὁποῖα ἀφ' ἑαυτῶν καὶ μόνον δὲν μποροῦν νὰ τὴν φέρουν ἐπὶ σκηνῆς, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἡ ἐλλογότητα δὲν συνιστᾷ τὸν κυρίαρχο παράγοντα τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο τὰ ἴδια ὀρίζουν τὴν ὑπαρξὴ τους. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ χρειάζεται προσοχή, προκειμένου νὰ ἀποφευχθοῦν συγχύσεις ἐπὶ τῶν πραγματολογικῶν καὶ τῶν ἀξιολογικῶν ὀριογραμμίσεων. Σαφέστατα καὶ ἡ δομὴ τῶν ὑπολοίπων ὄντων εἶναι ἔλλογη, ἀλλὰ τέτοιας ὑφεμένης ἔντασης ὡς πρὸς τὴν ἀνάγνωσή της ἀπὸ τὰ ἴδια, ὥστε νὰ μὴ ἐπικυριαρχεῖ ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων συστατικῶν τους καὶ νὰ μὴ ἔχει προϋποθέσεις γιὰ νὰ τὰ κατευθύνει: «ἜΩν οὐδὲν τι τῶν κατὰ τὴν κτίσει

κίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη, ἐκδ. «Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν», Ἀθήνα 1989, σσ. 253-268.

12. Βλ. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 18. 1-40. Ὁ VI. Lossky ἐπισημαίνει: «Ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη τελευταῖος, διὰ νὰ εἰσαχθεῖ εἰς τὸ σύμπαν ὡς βασιλεὺς εἰς τὸ παλάτιόν του» (*Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 125). Σὲ μόνιμη κλίμακα δὲν πρόκειται γιὰ μηχανιστικούς αὐτοματισμούς ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτηση ἰδιοτήτων, ὄχι μόνον διότι θὰ ἦτο τὸ ἀνθρώπινο αὐτεξούσιο ἀλλὰ καὶ διότι δὲν θὰ εἶχε τις προϋποθέσεις τὸ κάθε ἄτομο νὰ ἀναδείξει τις προσωπικὰς πρωτοβουλίες του ὡς προέκταση τῆς ἔλλογης συγκρότησής του. Οἱ ὄροι μίας ἐπιφανειακῆς ταυτότητας θὰ κυριαρχοῦσαν, ἐνῶ ἡ ἐπαναληπτικότητα θὰ ἐκαταργοῦσε τὴν αἰσθητικῶς λειτουργοῦσα ποικιλότητα.

ἴσον ἐστὶ ρήματι μόνῳ τὸ τοιοῦτον θαῦμα συνίσταται»¹³. Ἔτσι, ἐὰν παρέμβει μὲ συντονισμένο τρόπο ὁ ἄνθρωπος στὸν προηγηθέντα δημιουργημένο κόσμο ἔχοντας ὡς ἐφόδιο τὴν ἐπιστήμη τῆς κυβερνητικῆς, θὰ ἀναδείξει μορφές καὶ ἔλλογες δυνατότητές του ποὺ δὲν ἦσαν ἐξαρχῆς προφανεῖς, ἐνδεχομένως οὔτε καὶ καθ' ὑπόθεσιν, ἐνῶ ἔτι περαιτέρω ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ φυσικὰ ὄντα βεβαίως οὔτε καὶ ἐνστικτωδῶς. Ἄρα, οἱ εὐθύνες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κεφαλαιώδεις καὶ πρὸς τί διαφορετικὸν ὅπως εἶναι ἡ ὑπόλοιπη κτιστότητα, σὲ βαθμὸ ὥστε νὰ ἀντανακλοῦν τὸ κατ' εἰκόνα σὲ πραγματικὴ καὶ διευρυνμένη κλίμακα καθὼς καὶ νὰ διευκρινίζουν τὴν διαλεκτικὴ σχέση θείου-ἀνθρωπίνου πέραν ἀπὸ ἀσαφεῖς κανονιστικὲς ἀρχές, ἢ καθηκοντολογικὲς ὡς πρὸς τὴν συμπεριφορὰ, καὶ πέραν προφανῶς ἀπὸ ἓναν νεφελώδη ἀφαιρετικὸ ἀναγωγισμό, τὸν ἐξουδετερωτικὸν τοῦ συγκεκριμένου. Ἡ θέση-ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου ὀρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ πῶς μετεξελίσσει τὰ θεωρητικὰ σχήματα, ὡς τὰ συνθετικὰ προϊόντα τῶν ἔλλογων δυνατοτήτων του, σὲ ἐφαρμογές, σχέση πάντως ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ καὶ ἀντίστροφα.

Στὴν δευτέρη παράγραφο τοῦ ἐδῶ κεφαλαίου, ὁ χριστιανὸς θεολόγος συνοψίζει ὅσα ἐξετέθησαν, σημειώνοντας ὅτι γιὰ κανένα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα μάλιστα ἀναφέρει ὀνομαστικά, δὲν προηγήθηκε διαβουλευτικὸς στοχασμὸς ἀναφορικὰ μὲ τὸ «πῶς» τῆς δημιουργίας τους παρὰ μόνον μία ἔλλογη ἐντολή: «πάντα λόγῳ πρὸς γένεσιν ἄγεται»¹⁴. Ἀντίθετα, γιὰ τὴν ἀναγωγή τοῦ

13. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19, 21-22. Ὁ VI. Lossky διευκρινίζει: «Ὁ ἄνθρωπος δημιουργηθεὶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ παρουσιάζεται ἐπομένως ὡς προσωπικὸν ὄν, ὡς ἐν πρόσωπον τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὴν φύσιν ἐξομοιωθὼν αὐτὴν πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον» (*Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 137). Ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σημεία, καὶ ἐδῶ ἡ ἐλευθερία εἶναι διάχυτη, μὲ τὸ πρόσωπον νὰ καταγράφει τὴν μόνιμη ὑπαρξιακὴ-ἐπικοινωνιακὴ ἀνοικτότητα πρὸς τὴν πραγματικότητα ποὺ τὸν ὑπερβαίνει. Καὶ βεβαίως στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἐνεργὴ a priori, ἀλλὰ συνιστᾷ πρόκληση πρὸς κατάκτηση.

14. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19, 24-25. Ἐδῶ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε μία ἀπὸ τίς βασικὲς θέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τοῦ Λόγου ὡς πηγῆς τῆς δημιουργίας. Καταφεύγουμε ἐκ νέου στὸν VI. Lossky: «Τὸ πᾶν ἐδημιουργήθη διὰ τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς ἐν θεῖον κέντρον, ἐστία ἐκ τῆς ὁποίας πηγάζουν αἱ δημιουργικαὶ ἀκτίνες, οἱ ἰδιαίτεροι λόγοι τῶν κτισμάτων, κέντρον πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουν μὲ τὴν σειρὰν τῶν τὰ δημιουργήματα, ὡς πρὸς τὸ ἀπώτερον τέλος των» (*Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 111). Τὸ νεοπλατωνικὸ σχῆμα «μονή-πρόοδος-ἐπιστροφή» ἄνετα ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ. Πρόκειται γιὰ ἓνα σχῆμα τὸ ὁποῖο περιγράφει στὴν πλήρη διάστασή της τὴν σχέση «αἴτιον-αἰτιατόν». Πιὸ συγκεκριμένα τὸ αἰτιατόν προϋπάρχει –ἀλλὰ ὄχι ὑπὸ ὄρους ἀπόλυτης αἰδιότητας– σπερματικά στὸ αἴτιον, ἀκολούθως ἔρχεται στὴν κατάστασι τῆς συγκεκριμένης μορφοποίησης

άνθρώπου στό «εἶναι» ὁ Δημιουργός «προοδεύει» παραγωγικά μὲ μία εἰδικοῦ τύπου περίσκεψη, ἡ ὁποία βασίζεται σὲ συγκεκριμένες τελολογικὲς ἀρχές, τὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὀρίζει. Πρόκειται γιὰ ἕναν σχεδιασμό ὁ ὁποῖος δὲν ὑπόκειται σὲ ἀναγκαιότητες μεταβατικῶν καὶ βελτιωτικῶν κινήσεων ὡς πρὸς τὸ ἀρχικά τεθὲν καὶ πού δείχνει ἀκριβῶς τὴν ἐξαρχῆς ἀνατίμηση τοῦ ἀνθρώπου στὴν δημιουργημένη κλίμακα τῶν ὄντων, ἡ ὁποία ὡστόσο ὡς ἐκ τῶν αὐστηρῶν προδιαγραφῶν τῆς θὰ τὸν θέτει ἐνώπιον συγκεκριμένων εὐθυνῶν, ἐπιλογῶν, στάσεων, ἐπικοινωνιῶν καὶ πραξιακῶν προβολῶν. Εὐρισκόμεθα δηλαδή καὶ ἐδῶ ἐνώπιον μίας δωρεᾶς τέτοιας ὕφους, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπεισάγει ἕνα κανονιστικὸ παράδειγμα πρωτοβουλιῶν καὶ συγκεκριμένης κατεύθυνσης ἐνεργημάτων στὸν ἀποδέκτη. Ἡ ἐπιλεγμένη δηλαδή αὐτὴ μορφή δημιουργίας δὲν ὀδηγεῖ σὲ καταστάσεις ἀντάρκους μακαριότητος καὶ εὐδαιμονιστικῆς ἢ ἡδονιστικῆς ἀπόλαυσης, οὔτε πολλῶ μᾶλλον μίας αὐτοδύναμης ἢ αὐτοαναφορικῆς ἀποτελεσματικότητας. Ὁ Θεὸς δὲν χορηγεῖ προσόντα, προκειμένου νὰ ἀναπτυχθοῦν ψυχολογικὲς ὑπερδομὲς συντελεστικῆς τῆς οἴησης, ἀλλὰ μία δυναμοκρατικὴ πρόθεση γιὰ –μὲ τοὺς ἀναγκαιούς προφανῶς διαδοχικὰ ἀναστοχασμούς– αὐτογνωσία, τέτοια πού θὰ συμβάλει καίρια στὴν αὐτοπραγμάτωση, ἡ ὁποία θὰ διευρυνθεῖ καὶ διὰ τῆς μονίμου ἐκστατικῆς ἀναφορικότητας, ἡ ὁποία καταγράφει καὶ θεμελιώδεις ὄρους σεβασμοῦ πρὸς τὸ οἰοδήποτε ἔναντι εὐρισκόμενο.

Προκύπτει λοιπὸν ὅτι οἱ ἀνωτέρω εὐθύνες προϋποθέτουν τὴν στροφή πρὸς τὴν ἐσωτερικότητα, ἐφόσον, διὰ τῶν στοιχείων πού θὰ ἀναδείξει, θὰ θέσει σὲ ἰσχὺ τὶς ἀκολουθητέες ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο-φορέα θεωρητικὲς καὶ πραξιακὲς κανονιστικότητες, ὅχι βεβαίως μὲ τὴν ἔννοια τὴν παραθετική-ἄθροιστική, ἡ ὁποία

μὲ βάση τὴν πρωτοβουλία τοῦ αἰτίου καί, τέλος, ἐπιστρέφει μὲ πλήρως συνειδητὸ τρόπο στοὺς κόλπους τῆς πηγῆς του, προκειμένου νὰ ἀποκτήσει τὴν ὑπαρξιακὴ τελειώσή του. Ὡς «ἐπιστροφή», μποροῦμε νὰ ἐκλάβουμε τὴν πραγμάτωση τῶν ιδιοτήτων, τὶς ὁποῖες ἔχει χορηγήσει τὸ αἶτιον, ἐκ μέρους τοῦ αἰτιατοῦ. Τὰ ἀνωτέρω θὰ ἀναπτύξει μὲ ἀκράια συστηματικὸ τρόπο ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης Πρόκλος τὸν πέμπτο αἰῶνα. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴν πραγματεία του *Στοιχείωσις θεολογική*, πρ. 25-39, σσ. 28.21-42.7. Πρβλ. J. TROUILLARD, *L'Un et l'âme selon Proclus*, ἔκδ. "Les Belles Lettres", Paris 1972, σσ. 78-106. Ἀποκλείεται, ἔτσι, καὶ στὸ νεοπλατωνικὸ καθεστῶς τὸ μηχανιστικὸ ἢ τὸ μὲ αὐτοματισμούς παράδειγμα περὶ παραγωγῆς, καὶ μάλιστα σὲ πλήρη βαθμὸ. Δὲν προσιδίαιζει δηλαδή ἡ οὐδέτερη ὄντολογία στὰ ὅσα περιγράφονται. Τὸ «εἶναι» διευρύνεται σὲ «εὖ εἶναι», ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅμως ὅτι ἀρχὴ τῆς συνέχειας δὲν αἶρει τὶς ὄντολογικὲς ιδιαιτερότητες, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν ὅ,τι θὰ μπορούσαμε νὰ ὀρίσουμε ὡς κοσμικὴ δημοκρατία.

έχει και η ίδια μηχανιστικό ή και αυτοματοποιημένο περιεχόμενο. Το κατά πόσον βέβαια στον Θείο σχεδιασμό έγιναν οι ανωτέρω διακρίσεις –οι όποιες, ούτως ή άλλως, σε ένα υπερφυσικής τάξης επίπεδο δεν υπόκεινται ούτε καν στην στοιχειώδη εξέλιξη–, είναι και στην έδω συνάφεια ένα ζήτημα που ανάγεται κυρίως στις εκ των αισθητηριακά προσλαμβανόμενων αποτελεσμάτων προκύπτουσες έρμηνευτικές υποθέσεις και προτάσεις. Ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να συν-ζεί με την σχετικότητά του, υπό την έννοια ότι μέσα από διαδοχικούς αναβαθμούς κατανοεί, όχι βεβαίως σε απόλυτη κλίμακα, ότι έχει τελεσθεί και ως προς ποία στόχευση. Θα προσθέταμε ότι έδω αναδεικνύεται και η γοητευτική περιπέτεια της ανθρώπινης ιστορίας από την ατέλεια στην εκάστοτε νέα υπέρβασή της. Ωστόσο, δεν πρέπει επ' ουδενί να αποκλείσουμε το ότι, εφόσον διατυπώνεται λόγος περι γίνεσθαι, αρθρώνεται ένα εξελικτικό σχήμα παραγωγής, διερχόμενο μέσα από διαδοχικά στάδια. Η φύση θα έρχεται να αναδείξει υπό την διαδικασία των διαδοχών, με έφαλτήριο την όλο και περαιτέρω αξιοποίηση των πυρηνικών δυνατοτήτων της, ότι της έχει χορηγήσει ο Θεός έξαρχης. Επιπλέον, ζήτημα περι έκτακτων αναδιατάξεων ως προς τον αποδέκτη-φύση σαφώς και μπορεί να τεθεί, είτε για λόγους απορρυθμίσεων είτε επειδή ο Θεός παρεμβαίνει όταν διαπιστώσει επαναλαμβανόμενες έλλειμματικές καταστάσεις. Άλλα και έδω η ειδική στιγμή της εκάστοτε νέας θείας αποκάλυψης δεν είναι προβλέψιμη. Όθεν, ο άνθρωπος καλείται να ευρίσκεται σε μόνιμη έτοιμότητα για την συνάντησή της, ή όποια πρέπει να έχει όλιστικά χαρακτηριστικά.

Έκτος των άλλων πάντως, ο απαιτητικός έρευνητής θα θέσει προς εξέταση και το αν με την αυτογνωσία, για την όποια διατυπώνεται λόγος, είναι έφικτο να έντοπισθούν κοινά σημεία του Γρηγορίου με τον Πλάτωνα, τον Άριστοτέλη και τους Στωικούς, μορφές της Αρχαίας Έλληνικής Φιλοσοφίας στών όποιων το έργο είχε διεισδύσει εκτενώς και συστηματικά ο Χριστιανός στοχαστής. Κοινοί τόποι μάλιστα μεταξύ των κοσμοθεωρητικών και των βιοθεωρητικών παραδειγμάτων μπορούν να έντοπισθούν, έστω και από διαφορετικές άφορμές. Η πραγματεία του Γρηγορίου, για παράδειγμα, *Περί ψυχής και αναστάσεως* συνιστά, εκτός της νέας ανθρωπολογίας που εισηγείται, και μία έμβληματική χριστιανική –και κριτικές υπό ένα ειδικό πρίσμα ανακατασκευές– άναγνωση της αρχαίας έλληνικής σκέψης. Και ενώ σε όλα τα θεωρητικά συστήματα ή αυτογνωσία είναι δεδομένη για τον Θεόν και αίτούμενο για τον άνθρωπο, είναι απαραίτητο να εξετάζεται το αν θεωρείται ως υποχρεωτικά έκδηλούμενη ή υπό προϋποθέσεις βουλησιαρχικές. Και στο χριστιανικό πεδίο, να σημειώ-

σουμε ἐκ νέου ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ πῶς ὁ τριαδικὸς Θεὸς λειτουργοῦσε μὲ αὐτοματισμούς καὶ στὴν παραγωγή τῶν ὑπολοίπων ὄντων, καθότι τὰ διακυβεύματα θὰ ἦσαν πλεῖστα, ὅπως π.χ. ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀναγκαιότητας ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ ντετερμινισμοῦ, τουλάχιστον στὴν ἐσωτερικότητά του. Τὸ ἐξωτερικὸ προϊόν θὰ ἐπέβαλε προθυστέρως τοὺς ὅρους τοῦ στίς ἐσωτερικὲς διεργασίες τῆς θείας ποιητικῆς αἰτίας. Ὁ Θεὸς δηλαδή θὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ πράξει διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι ἐνεφανίσθη στὸ φυσικὸ σύμπαν. Ὁ,τι προβάλλεται, εἶναι ἡ ἔμφαση στοὺς ὅρους οἱ ὁποῖοι συγκρότησαν τὸ ἀνθρώπινο εἶδος καὶ οἱ ὁποῖοι ἔρχονται νὰ ἐπικυρώσουν τὸ «κατ' εἰκόνα», ὡς μία κορυφαία οὕτως εἰπεῖν μετακένωση τῆς θείας δημιουργικότητας, σὲ μία πράξη μάλιστα πού ὑπερβαίνει κάθε ἀνθρώπινη ἀντιληπτικότητα καὶ ἀξιολόγηση, χωρὶς βέβαια ἢ ὅλη συνθήκη νὰ ὀδηγεῖται σὲ ἓναν ἀπαισιόδοξο ἀγνωστικισμό, ἀποτρεπτικὸν τῶν ἔλλογων κατηγοριοποιήσεων καθὼς καὶ τῶν ἐρευνητικῶν ἀναγνώσεων καὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν προεκτάσεων. Ἡ ὅποια ἐρμηνευτικὴ, λοιπόν, δοθεῖ ἀπὸ τὸν ἐρευνητὴ, δὲν θὰ ἀφορᾷ μόνον στὸ ἐκ Θεοῦ «διότι» ἀλλὰ καὶ στὸ, καταγωγικὸ καὶ ἀναγωγικὸ, «πρὸς τί» γιὰ τὸν ἄνθρωπο, στὸ πλαίσιο τῆς ιδιότυπης καὶ ἀενάως ἀνανεούμενης διαλεκτικῆς θεοῦ-ἀνθρώπινου. Ἡ θέση τοῦ Καππαδόκη διανοητῆ εἶναι ρητῆ, ἐνῶ συγχρόνως περιλαμβάνει καὶ αἰσθητικὲς διαστάσεις, καὶ ἐδῶ τελολογικοῦ περιεχομένου: «Ἀρχετύπῳ τινὶ κάλλει τὴν μορφήν ὁμοιωσα»¹⁵. Μὲ τὸ «τινὶ» προφανῶς καὶ ἀποφεύγεται νὰ ὑπονοη-

15. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19. 27-28. Γιὰ τὴν αἰσθητικὴ διάσταση τῆς δημιουργίας, ὁ Π. Εὐδοκίμωφ σημειώνει: «Ἡ σοφιολογία, δόξα τῆς σύγχρονης ὀρθόδοξης θεολογίας, μόνη αὐτὴ μπορεῖ νὰ θέσῃ τὸ ἀπέραντο κοσμικὸ πρόβλημα. Ἐναντιώνεται πρὸς κάθε ἀγνωστικιστικὸν ἀκοσμισμό, ὅπως καὶ πρὸς κάθε κλειστὴ ἐξελικτικὴ φυσιοκρατία, ἀντικρῖνοντα τὸν κόσμον λειτουργικά. Ὁ «κοσμισμός», ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς θείας λειτουργίας, ἐρμηνεύει τὴν προκαθιδρυμένη συμμορφία τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἰδεατοῦ των κανόνων, τῆς θείας σκέψεως. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὠραιότητα τοῦ κόσμου κατὰ τὸ μέτρο τῆς κοινωνίας του μὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα» (*Ἡ Ὀρθοδοξία*, σσ. 116-117). Πρόκειται γιὰ ἐπισημάνσεις πού φέρουν στὸ προσκήνιο καὶ μία γενικευμένη οἰκολογία, ἢ ὅποια κανονιστικὰ ἀποτρεπεῖ ἀπὸ μία χωρὶς ἔλλογες στοχεύσεις χρῆση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ εἰσαγωγή ἐκ νέου τοῦ κάλλους προσδίδει μία διευρυμένη διάσταση στὸ ὄντολογικὸ «εἶναι» καὶ ἀναδεικνύει ἓναν δημιουργὸν μὲ προσωπικὰ ἰδιώματα στίς ἐκδηλώσεις του, ὅποτε οἱ κατηγορίες στοχασμοῦ πού διαμορφώνει ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ αἰσθητικὲς καὶ ἄρα, καὶ ἐκ τῆς ἐδῶ διαδρομῆς, «ἐξουδετερωτικὲς» τῆς οὐδετερότητας. Δὲν διατυπώνεται λόγος μόνον γιὰ τὸ εἶναι ἀλλὰ καὶ γιὰ –καὶ μάλιστα κυρίως– τὸ εἶναι, ὅποτε τὸ παράδειγμα πού προβάλλεται, εἶναι πλήρως αἰσιόδοξο. Παραθέτουμε μία ἐπισήμανση τοῦ Γεωργίου Φλωρόφσκυ, ἢ ὅποια συνοψίζει τὰ ὅσα προηγήθησαν, μὲ τὸ αἰσθητικὸ στοιχεῖο νὰ εἶναι ρητό: «Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου φθάνει ἀλλὰ, μὲ τὸ νὰ δημιουργηθεῖ τελευταῖος στὸν κόσμον, εἶναι ὁ κύριος καὶ ὁ βα-

θεῖ μία ὁμοιότητα ὀλισθητικοῦ τύπου, ἡ ὁποία θὰ προετοιμάζε ἕναν μετριοπαθῆ πανθεϊσμό, ἐνῶ ἐπίσης ὁ πλατωνισμὸς εἶναι διάχυτος, διὰ τῆς προβολῆς τῆς σχέσης «ἀρχετύπου-ἐκτύπου», μὲ τὶς ὄντολογικὲς προτεραιότητες νὰ εἶναι ρητὲς γιὰ τὸ περιεχόμενό τους καὶ μὲ τὸ κάλλος νὰ λειτουργεῖ ὡς πρόσκληση.

Νὰ σημειώσουμε, τέλος, ὅτι ὁ Γρηγόριος θίγει ἀνάλογα ζητήματα στὴν πραγματεία του *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, ὅπου θέτει διειδυτικούς κριτικούς προβληματισμοὺς εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος. Θὰ παραθέσουμε ὀρισμένες ἐπισημάνσεις του: «Ἐπιλέλησαι τῶν ἐξουσίας ὄρων, ὅτι σοὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ἐπιστασίας ἡ ἀρχὴ περιώριται. Ἀρχέτωσαν, γάρ, φησί, πετεινῶν καὶ ἰχθύων καὶ τετραπόδων καὶ ἐρπετῶν [...] Τὸν καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ ὄντα καὶ πάσης ἄρχοντα τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς τὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ κληρωσάμενον τίς ὁ ἀπεμπολῶν, εἰπέ, τίς ὁ ὠνούμενος; Μόνου Θεοῦ τὸ δυνηθῆναι τοῦτο, μᾶλλον δὲ οὐδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ» (Β.Ε.Π.Ε.Σ., 659, σσ. 212.28-213.11). Τὸ ἐπεκτατικό-ἰδιοκτησιακό, τὸ δικτατορικό καὶ τὸ χρηματικό ὠφελμιστικό φρόνημα ἀπουσιάζουν ρητῶς ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω. Πρόκειται γιὰ ἕναν προβληματισμὸ πὺν εἰσάγει ἕναν οὕτως εἰπεῖν θεολογικὸ ὀριζόμενον ἀνθρωπολογικὸ οἰκοκεντρισμὸ, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς κατοχῆς μίας ἐγγενοῦς ποιητικῆς βάσης ἀπὸ τὸν κάθε ἄνθρωπο ἰδιαιτέρως.

Ἐπίλογος

Μὲ ἀφορμὴ τὰ προαναφερθέντα περὶ κοσμολογικῶν διαδοχῶν, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει τὸ νόημα μίας τυπικῆς ἐξ καθέδρας ἐπικυριαρχίας του ἐπὶ τῆς ἔμψυχης καὶ τῆς ἄψυχης δημιουργίας. Δὲν ἔχει ἐπεκτατικὰ καὶ ἰδιοκτησιακὰ ἰδιώματα. Μία τέτοια ἐρμηνεία ἴσως νὰ προσέδιδε τὸ δικαίωμα στὸν ἄνθρωπο νὰ θεωρήσει ἐξ ὀρισμοῦ τὸν ἑαυτό του ὡς ἀπόλυτον καὶ ἄνευ ἐλέγχου ἄρχοντα-ἐξουσιαστή τῆς δημιουργίας μὲ τρόπο

σιλιάς του. Ὁ Θεὸς τακτοποιεῖ καὶ στολίζει τὸν κόσμον σὰν βασιλικὸ παλάτι γιὰ χάρι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὀδηγεῖται σ' αὐτὴν τὴν πλήρη ἀφθονία ὄχι γιὰ νὰ ἀποκτήσει ὅ,τι δὲν εἶναι στὸν κόσμο ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀπολαύσει τὰ πράγματα πὺν ὑπάρχουν, ἐν μέρει ὡς παρατηρητῆς καὶ ἐν μέρει ὡς κυρίαρχος [...] Ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι βασιλιάς γιατί δημιουργεῖται κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἐκπληρώνονται τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μίαν πνευματικὴ φύση καὶ μίαν φύση πὺν στηρίζεται σὶς αἰσθήσεις γιὰ νὰ ἀντιλαμβάνεται» (*Οἱ Ἀνατολικοὶ Πατέρες τοῦ τέταρτου αἰῶνα*, σὲ μτφρ. Παναγιώτη Πάλλη, ἐκδ. Π. Πουρναρῶ, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 277.

καταδυναστευτικό. Ξετιάζοντας μάλιστα τὸ ζήτημα στὴν διαχρονικότητά του, θὰ ἐπισημαίναμε ὅτι μία ἀνάλογη ἀλαζονικὴ ἄποψη, καὶ ἐνδεχομένως ἐδραία πεποίθηση, ἔχει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀπέναντι στοῦ οἰκοσύστημα, τὸ ὁποῖο καὶ ἀκριτῶς – ἄνευ ἐλεγχόμενων ὁρίων – ἐκμεταλλεύεται ἐν ὄψει τῆς διερεύνησης τῆς ποσοτικῆς δυνάμεώς του. Ἀντίθετα, ἡ ἐξουσία πού προβλέπει ὁ Γρηγόριος εἶναι πνευματικῆς ὑφῆς καὶ συνιστᾷ τὸν ἔλεγχο πού καλεῖται νὰ ἀναλάβει ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοῦ γήινου καὶ αἰσθητοῦ στοιχείου τῆς ὑπαρξῆς του, μέσα στοῦ ὁποῖο συνυπάρχουν, λόγω τῆς σχετικότητας στὴν ὁποία ὁ ἴδιος ὑπόκειται, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ ἀξιόλογο στὴ συνολικὴ παρουσία του καὶ τὰ φθοροποιὰ στοιχεῖα, τὰ ἀπειλητικὰ τοῦ αὐθεντικοῦ τρόπου βίου. Διαβάζουμε σὲ μία ἄλλη συνάφεια τὴν ἀκόλουθη κριτικὴ ἐπισημάνση: «Σὺ δὲ τὴν φύσιν δουλεῖα καὶ κυριότητι σχίσας αὐτὴν ἑαυτὴ δουλεύειν καὶ ἑαυτῆς κυριεύειν ἐποίησας» (*Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σσ. 212.37-213.2). Ὅθεν, κάθε διχασμὸς Ἡθικῆς καὶ Ἀνθρωπολογίας συνιστᾷ μία «παρὰ φύσιν» κατάσταση καὶ ἀνατρέπει τὸν θεῖο σχεδιασμὸ γιὰ πραγμάτωση τοῦ «κατ' εἰκόνα» (ὡς τριαδολογικῆς χορηγίας) μέσω τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» (ὡς ἀνθρώπινης πρωτοβουλίας). Οἱ δεοντολογικῆς ἀξίες χρήζουν μόνιμης παραπομπῆς στοῦ ἀντικειμενικῶς καὶ φύσει ὑπάρχοντος, ὑπὸ τὴν προοπτικὴν βεβαίως νὰ μὴ ἐξαντλοῦνται στὶς ἐνδοκοσμικῆς ἀναφορῆς τους, ἀλλὰ νὰ διαθέτουν τὴν ἐτοιμότητα γιὰ ἐπίκαιρες ἀναγωγῆς σὲ ὅ,τι ἔχει ἀξιολογηθεῖ πὼς κατέχει ἀπόλυτο θετικὸ πρόσημο. Καὶ οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ἡ παρέμβαση μπορεῖ νὰ τελεῖται καὶ σὲ ἀρνητικῆς καταστάσεις, μὲ σκοπὸ τὴν ἀναδιαμόρφωσή τους. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐντεῦθεν μὲ τὸ Ἐκεῖθεν πρέπει νὰ πραγματώνεται καὶ στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ἡ ὁποία ἔτσι μπορεῖ νὰ καταστῆ ἕνας μικρόκοσμος, μία συμπερίληψη τῶν κοσμολογικῶν διεργασιῶν καὶ τοῦ νοήματός τους, ἀλλὰ ἐπιπλέον καὶ τοῦ μετανοήματός τους στὴν περιοχὴ τῶν σημασιολογήσεων. Ἡ θεία δωρεὰ εἶχε προετοιμάσει τὰ τελεσθησόμενα σύμφωνα μὲ τὸν τεθέντα προγραμματισμὸ τῆς: «Κατάλληλον αὐτῷ καὶ οἰκείαν ταῖς ἐνεργείαις δημιουργῆσαι τὴν φύσιν, ἐπιτηδείως πρὸς τὸ προκείμενον ἔχουσαν»¹⁶. Πρόκειται γιὰ μία ἐπισημάνση πού συνοψίζει ἕνα προθετικῆς τάξης

16. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* Β.Ε.Π.Ε.Σ., 65α, σελ. 19. 29-30. Ὁ Ἱ. Ζηζιούλας, δίδοντας βάση στοῦ πεδίου τῶν διυλισμένων ἐπιλογῶν ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, ἐπισημαίνει τὸν ἀκόλουθο συνεκτικὸ προβληματισμὸ-συλλογισμὸ στὴν προοπτικὴ μίας κριτικῆς καὶ βαθμιαίας μετακριτικῆς ἀνάγνωσης: «Ἀλλὰ τί συμβαίνει μὲ τὸν ἄνθρωπο; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ κτίσμα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος τοῦ δόθηκε. Τὸ γεγονός ὅτι στὴ βιβλικὴ διήγηση τῆς δημιουργίας ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται στοῦ τέλος τῆς δημιουργίας, κάνει τὸν ἄνθρωπο διπλᾶ περιορισμένο: τοῦ

έναρμόνιον κάλλος, με τό «ἐπιτηδείως» νά δηλώνει καί τήν ἐσωτερική κατασκευαστική ικανότητα, ἡ ὁποία ὡς τάση ἢ φορὰ τὸ πραγματοποιεῖ, ὄχι μάλιστα ἐμπειρικά διαχειριστικῶς ἀλλὰ ἐπιστημονικά ἐντέχνως, καθὼς καί τὸ πῶς ἢ ἴδια αὐτὴ ικανότητα θὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸν παραλήπτη.

Ἔχουμε τὶς προϋποθέσεις, λοιπόν, νὰ καταλήξουμε πῶς στὸ κείμενο τοῦ Γρηγορίου Νύσσης πού ἐπεξεργασθήκαμε, παρὰ τὸ ὅτι ἡ θεωρητικὴ κατεύθυνσή του παρέπεμπε σὲ ὀρισμένες γενικὲς ἀρχές τῆς ἐξειδίκευσης τῆς θείας δημιουργίας, ἀνεδείχθησαν προτάσεις γιὰ μίαν φιλοσοφία-θεολογία τοῦ περιβάλλοντος, καθότι ἦλθε στὸ προσκίνητο τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἐμπλουτισμένο διὰ στοιχείων τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν συλλήβδην πρὸς τὴν ἐπικοινωνία του μετὰ τὴν προβολὴ τῆς θείας Ἀρχῆς. Ὁ ἐφικτὸς βαθμὸς, ὡστόσο, τῆς ἀξιοποίησής τους καὶ μέσα ἀπὸ ποιῆς χρονικὲς διαβαθμίσεις, εἶναι ἀντικείμενο μίας ἄλλης μελέτης, στὴν ὁποία μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ τεθεῖ καὶ ὡς προβληματισμὸς πρὸς ἔρευνα γιὰ τὸ ἂν ὁ χριστιανὸς στοχαστὴς υἱοθετεῖ μίαν οἰκοκεντρικοῦ τύπου θεωρία. Μὲ ἄλλους λόγους, ἂν δέχεται ἐγγενῆ ἀξία στὸ σύνολο τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ μάλιστα στὴν προοπτικὴ μίας σχετικῆς ἰσοδυναμίας μεταξὺ τους, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν θὰ καταργοῦσε τὴν ἰδιαιτερότητά τους. Ἡ ἀπάντηση ἀναντιλέκτως καὶ θὰ εἶναι καταφατικὴ, καθότι ἐξ ὀρισμοῦ στὸ σύνολό του τὸ σύμπαν συνιστᾶ, ὡς προῖον τῆς φυσικῆς Ἀποκάλυψης, μίαν μὲ θετικὸ πρόσημο αἰσθητοποιημένη θεοφάνεια. Τὸ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο θὰ τεθεῖ ὡς ἐρευνητικὴ ἐξειδίκευση εἶναι ὁ βαθμὸς ἔντασης πού θὰ ἀναγνωρίζεται στὴν ἐν λόγῳ ἀξία, σὲ συγκριτικὴ συνεξέταση μονίμως μετὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὡς πρόκληση συζήτησης γιὰ τὸν ἀναγνώστη, παραθέτουμε τὴν ἀκόλουθη σκέψη τοῦ Φίλιππου Σέρραρντ: «Ἔτσι, κάθε πρᾶγμα πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀποτελεῖ συγκεκριμενοποίηση τοῦ Θεοῦ ὄντος καὶ ἐνυπάρχει σὲ αὐτὸ τὸ ὄν. Ὅλα τὰ κτιστὰ ὄντα δὲν κατέχουν μόνο εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὴ συνείδηση πού συνοδεύει αὐτὸ τὸ εἶναι. Ζωὴ καὶ συνείδηση ὑπάρχει ἤδη καὶ στίς πλέον ταπεινὲς καὶ στοιχειώδεις φυσικὲς μορφές, ὅσο δυσδιάκριτη κι ἂν εἶναι ἡ ἀποκάλυψή της. Σὲ αὐτὲς τὶς μορφές ὑπάρχει πάντοτε ἓνα ἐλάχιστο

δόθηκε ὄχι μόνον ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁ Δημιουργὸς Θεός. Μπορεῖ νὰ διαλέξει ὅ,τι τοῦ ἀρέσει, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει τὸ γεγονὸς τοῦ «δεδομένου», *Ἡ κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, ἐκδ. «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 1998, σελ. 103. Καὶ σὲ κάθε περίπτωση, τὸ δεδομένο προβάλλει μίαν παράσταση, ἡ ὁποία ἀναμένει τὴν πρόσληψή της ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη παράσταση, ὑπὸ τοὺς ὄρους μίας μεθεκτικῆς γνώσης, ἡ ὁποία διηλεκτικῶς εὐρίσκεται στὸν ἄξονα νέων ἀποκαλύψεων, ἄρα καὶ νέων ἐπιστημονικῶν ἀναγνώσεων τῶν θεοφανειῶν. Ὅθεν, τὸ σύστημα τῶν ἐννοιολογικῶν κατηγοριῶν θὰ εἶναι μὴ κεκορεσμένο.

κατ' εικόνα ιδιότητας – είναι ήδη εικόνες Ζωής και Πραγματικότητας, ακόμη κι αν δεν αποκαλύπτουν με τέτοια σαφήνεια ή δεν γνωρίζουν τόσο καλά ότι συνιστούν τέτοιες εικόνες»¹⁷. Έπομένως, στο σύνολό του το σύμπαν δεν είναι παρά με έγγενή και δομική αυθεντικότητα προϊόν ενός τρόπου εκδήλωσης της θείας ύπαρξης, όποτε ούτως ή άλλως δεν τίθεται επ' ουδενί ζήτημα περι τοῦ αξιολογικά ἀρνητικοῦ. Ἐπιπλέον, ἂν δεχθοῦμε τὸ ἐξελικτικὸ παράδειγμα, θὰ τὸ ἐκλάβουμε καὶ ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ βαθμοῦ ὠρίμανσής της, οὔτως εἰπεῖν, συνειδητότητας ἐκείνης με τὴν ὁποία ἔχει προικισθεῖ, ὥστε, ἀνάμεσα στὶς ἐσωτερικὲς διεργασίες του καὶ στὸ εἶναι τὸ ὁποῖο καλεῖται νὰ κατακτήσει, νὰ ὑπάρχουν παραλληλότητες, οἱ ὁποῖες μονίμως θὰ διευρύνονται. Μὲ τὴν αὐξουσα πορεία τῆς ἐν λόγῳ διευρύνσης κατακατὰ ὅλο καὶ περαιτέρω ἢ ἐσχατολογικὴ «ἐπιστροφή», ἡ ὁποία παρουσιάζεται νὰ εἶναι καθολικῆς κλίμακας, ὁπότε ἡ ἀτμόσφαιρα πὺν διέπει ὅ,τι ὀρίζεται ὡς ἀποκατάσταση στὸ ἀρχετυπικὸ ὑπάρχειν εἶναι αἰσιόδοξη.

Θὰ κλείσουμε τὴν μελέτη μας με μία ἐπισήμανση τοῦ P. Ricoeur, τὴν ὁποία ἐγγράφουμε στὸ πλαίσιο τῶν ὄσων ἀνωτέρω ἀναλύσαμε καὶ στὴν προοπτικὴ μίας ὑπερβατικῆς τοῦ «Ἐγὼ» Ἀνθρωπολογίας: «Ἡ ὁμοιότητα ἀποτελεῖ καρπὸ τῆς ἀνταλλαγῆς μεταξὺ ἐκτίμησης τοῦ ἑαυτοῦ καὶ φροντίδας γιὰ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο. Ἡ ἀνταλλαγή αὐτὴ μας ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε ὅτι δὲν μπορῶ νὰ ἐκτιμήσω ἐμένα τὸν ἴδιο δίχως νὰ ἐκτιμήσω τὸν ἄλλον ἄνθρωπο ὅπως ἐμένα τὸν ἴδιο. Ὅπως ἐμένα τὸν ἴδιο σημαίνει: ἐσὺ ἐπίσης εἶσαι ἱκανὸς νὰ ἀρχίσεις κάτι μέσα στὸν κόσμῳ, νὰ πράξεις γιὰ λόγους, νὰ ἱεραρχήσεις τὶς προτιμήσεις σου, νὰ ἐκτιμήσεις τοὺς στόχους τῆς πράξης σου καὶ, κάνοντάς το αὐτό, νὰ ἐκτιμήσεις ἐσένα τὸν ἴδιο ὅπως ἐγὼ ἐκτιμῶ ἐμένα τὸν ἴδιο» (Ἅ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς ὡς ἄλλος, μτφρ. Β. Ἰακώβου, ἐκδ. «Πόλις», Ἀθήνα 2008, σελ. 255). Ἡ μὴ ἰδιοκτησιακὴ νοοτροπία –χωρὶς μάλιστα νὰ ἀπεμπολεῖται τὸ ἀξιακὸ περιεχόμενον τῆς προσωπικῆς ἰδιαιτερότητας πὺν δραστηριοποιεῖται– εἶναι διάχυτη στὰ ἀνωτέρω καὶ προεκτείνει τὴν θέση τοῦ Γρηγορίου γιὰ τὸ ἀνάλογό της στὴν σχέση τοῦ ἀνθρώπου με τὸ φυσικὸ σύμπαν.

17. ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΣΕΡΡΑΡΝΤ, *Θάνατος καὶ Ἀνάσταση τῆς ἱερῆς κοσμολογίας*, (μτφρ. Παναγιώτης Σουλτάνης), ἐκδ. «Ἐν Πλῶ», Ἀθήνα 2008, σσ. 266-267.